

૬૮૨ ક્રમિયે સમક્ષ
ગાંધીજીની જીવ્યાની

૧૦૯૮૧

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૪૦૫૮૭ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ૯૨૨૩૩૧૧૨ સમુદાય ગાદીપત્રી

વિષય ૬ ભરતરૂપી

હંટર કમિટી સમક્ષ
ગાંધીજીની જીખાની

“જો કોઈ રાજ્યવર્તા ન્યાયનો કેવળ તિરસ્કાર
કરવા બેસી જાય તેા એવી અન્યાયી વ્યવસ્થા
અસહ્ય બનાવવાનો પ્રયત્ન કરતા હું જરૂર હાથ
નહિ.” —સર ચીમનલાલને જવાબ

નવજીવન પ્રકાશન મન્દિર
અમદાવાદ
ત્રણ આના

પહેલી આવૃત્તિ સંવત ૧૯૪૬
બીજી આવૃત્તિ : સંવત ૧૯૮૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતે ગ્રંથપીઠ સંગ્રહ

મુદ્રક અને પ્રકાશક
વેણીલાલ હનનલાલ જુન,
નવજીવન મુદ્રણાલય, અમદાવાદ

હંટર કમિટી

મધુખ

ધી ઑન. લોર્ડ હંટર, સ્કોટલેન્ડના માછ સૌવિ.

જનરલ

સહયોગ

ધી ઑન મિ જસ્ટિસ જી. સી. રિન્કિન,

જન હાઈકોર્ટ, કલકત્તા

ધી ઑન મિ હજકુ ઓફ રાઈસ, ઑડિ

સે હોમ ડિ ગવ હન્ડિયા

મેજર જનરલ સર બ્યાર્ન બેરો, પેશાવર

ડિવિઝન

ધી ઑન પ ડિલ જગતનારાયણ, સચુક્ત

પ્રાન્તની ધારાસભાના સભાસદ

ધી ઑન મિ થોમસ રિમથ, સચુક્ત પ્રાન્તની

ધારાસભાના સભાસદ

સર ચીમનલાલ સેતલવાડ, ઑડવોકેટ હાઈ-

કોર્ટ મુબમ્બ

સાહેબનદા સુલતાન આહમદ ખાન, મેજર

ફોર આર્મીસ ગ્વાલિયર સ્ટેટ.

તા. ૬મી જાન્યુઆરી સ્થળ. હરીસગની વાડી

૧૯૨૦

અમદાવાદ

દ્વિતીય એકરાર

“ કાયદાના ભંગથી શિક્ષા થાય છે
 તેની ખીકથી નહિ, પણ સમાજના કલ્યાણ-
 ને માટે તે તેને જરૂરના ગણે છે તેથી
 સત્યાગ્રહી હમેશાં કાયદાને માન આપે
 છે પણ એવા કેટલાક પ્રસંગો આવે છે,
 જ્યારે અમુક કાયદા એના અતરણને
 એટલા જયાં અન્યાયી લાગે કે તેને
 અધીન થવું એ દુષણ ગણાય આવે
 વખતે તે ખુશી રીતે અને વિનયપૂર્વક
 તેનો ભંગ કરે છે અને તેની શિક્ષા
 શાન્તિથી સહન કરે છે ”

છેલ્લા ત્રીમ વર્ષથી હું સત્યાગ્રહને
 ઉપદેશ ને તેનું પાલન કરતો આવ્યો છું.
 સત્યાગ્રહના સિદ્ધાન્તોને હું જે સ્વરૂપે અત્યારે
 પિંછાનું છું તે સ્વરૂપમાં તે ક્રમે ક્રમે વિકાસ
 પામ્યા છે

ઉત્તર અને દક્ષિણ ધ્રુવ વચ્ચે જેટલું
 અંતર છે, તેટલું સત્યાગ્રહ અને 'પૅસિવ
 રિઝિસ્ટન્સ' વચ્ચે છે 'પૅસિવ રિઝિસ્ટન્સ'
 નામળા લોકોનું હથીમાર છે અને પોતાનો
 હેતુ બર લાવવા શારીરિક બળ વાપરવાનો
 કે તોફાન કરવાનો તેમાં બાધ નથી પણ
 સત્યાગ્રહ તો સખળામાં સખળા લોકોનું હથીમાર

— આધીશ્વની ભુખાની —

છે, અને તેમા ફેાષ પશુ પ્રકારનું રમખાણ
મચાવવાનો ખ્યાલ પશુ ન હોય શકે.

દક્ષિણ આફ્રિકામા પૂર્વ આઠ વર્ષ
મુધી હિન્દીઓએ જે જળનો ઉપયોગ કર્યો
હતો તે જળને તે વખતે સત્યાગ્રહનું નામ
આપ્યું હતું એ જ અસામા પ્રિટિશ ટાપુ-
ઓમા તથા દક્ષિણ આફ્રિકામા 'પેસિવ ગિન્નિ-
સ્ટન્સ' ॥ લ'ત ચાલતી હતી તેનાથી ભેદ
ખત વવાને મે આ શબ્દ યે-યે હતો.

એ ગ્રાહનો મૂળ અર્થ સત્યનો આગ્રહ
છે એટલે કે તે સત્યખળ છે. મે તને
ત્રેમખળ અથવા આત્મખળ પણ કહ્યું છે.
છેક સદૃશ તમા મે મત્તાગ્રહનો અમલ
કરતા જોયું હતું કે સત્યને પાળવામા સામા
માણુ પ ઉપર દુમનો કરવાનો હંસદો હોય જ
નહિ, પણ ધીરજથી આ સહાનુભૂતિથી તે
માણુસને બૂલ કરતા અટકાવવાનો જ હેતુ
એમા લાય, કારણકે એકને જે સત્તા લાગે
તે ખીજને બૂલખરેલું પણ લાગે ધીરજ

— બાંધીશની જુગની —

એટલે જાતે દુખ સહેવું એટલે આ
સિદ્ધાન્તનો અર્થ એ થાય કે સામા માણસ
ઉપર નહિ, પણ પોતાની જાતે દુખ ખમીને
સત્યને પાળવું

પણ રાજકારણમાં લોકોની લડત તો
અન્યાયી કાયદાઓ રૂપી બૂકોની સામે
થવાની જ ધાર્જખઈ હોય છે જ્યારે અરજી-
ઓથી કે એવી બીજી રીતે તમે કાયદો
અમલમાં મુકનારને તેની બૂલતું જાન
કરાવવામાં નિષ્ફળ નિવડો ત્યારે જો
તમે તે બૂતને અધીન થવા માગતા
ન હો તો તમારે સારૂ માત્ર એટલો જ
ઉપાદા રહ્યો કે કા તો તમે તેવો કાયદો
અમલમાં મુકનારને શરી બગ વાપરીને
તમને નમવાની ફરજ પડે, અથવા તો
કાયદાને બગ કરીને અને તેને સારૂ થી
શિક્ષા વહેંચી લઈને જાતે દુખ મહા કરો
આથી સત્યાગ્રહ એટલે દિનની કા કા-
એનો બગ એમ લોકો સમજે છે તેમાં

— ગાંધીજીની જુમાની —

ફાજલદારી નહિ પણ દિવાની કાયદાઓનો જ ભગ કરવાનો હોય છે

સાધારણ રીતે કાયદાનો ભગ કરનાર માણસ છુપાઈને કાયદો તોડે છે અને તેની શિક્ષાથી દૂર ભાગવા મહેનત કરે છે પણ સત્યાગ્રહી તેમ નથી કરતો કાયદાના ભગથી જે શિક્ષા થાય તેની ખીકથી નહિ, પણ સમાજના કલ્યાણને માટે તે તેને જરૂરના ગણે છે તેથી સત્યાગ્રહી હમેશા કાયદાને માન આપે છે પણ એવા કેટલાક પ્રસંગે આવે છે—જોકે તે સાધારણ રીતે જૂજ જ હોય છે—જ્યારે અમુક કાયદા એના અત કરણને એટલા બધા અન્યાયી લાગે છે કે તેને અધીન થવું એ દૂષણ ગણાય આવે વખતે તે ખુશ્લી રીતે અને વિનય-પૂર્વક તેનો ભગ કરે છે અને તેની શિક્ષા શાન્તિથી સહન કરે છે વળી કાયદો વડનારના વતનની સામે પોતાનો વાધો નોંધાવવાને જે કાયદાના ભગમા અનીતિ સમાયલી ન

— ગાંધીજીની જુમાની —

હોય તેવા ખીજ કાયદાઓનો પણ ભગ કરીને ઝોટલો અશે રાજ્યને મદદ કરવાનું પણ તે બધ કરે છે

મારા મત પ્રમાણે સત્યાગ્રહ ઝોટલો સુંદર અને અર્થસાધક છે, અને તેનો સિક્કાન્ત ઝોટલો સરળ છે કે તેનો બાળકને પણ ઉપદેશ કરી શકાય ગીરમીટીયા મજુરને નામે ઝોળખાતા હજારો સ્ત્રીપુરુષો અને બાળકોને દક્ષિણ આફ્રિકામાં મે સત્યાગ્રહનો ઉપદેશ કર્યો હતો અને તેના સરસ પરિણામ આવ્યા હતા

જ્યારે રોસેટ કાયદા પ્રગટ કરવામાં આવ્યા ત્યારે મને એમ લાગ્યું કે વ્યક્તિની સ્વતંત્રતાને તે ઝોટલા બધનકર્તા હતા કે તેની સામે થવામાં અને તેટલું બળ અજમાવવું જ જોઈએ મે એ પણ જોયું કે તે કાયદાની સામેનો વિરોધ હિન્દીઓમાં સર્વસામાન્ય હતો સમગ્ર પ્રજાવર્ગને અણુ-ગમતો હોય એવો કાયદો ધડવાને ગમે

— ગાંધીજીનો જીવન —

તેવા આપજીદી રાખ્યને પણ હક નથી,
તો પણ હિન્દી સરકાર જેવી બધારજીની
રૂઢી અને તેના હાખલા પાળતી સરકારથી
તો આમ ન જ થઈ શકે અને એમ પણ
હાજુ કે આ કાયદા સામેની ચળવળ
એસી ન જાય અથવા તે તોફાનને રસ્તે ન
ચડી જાય તે માટે તેને ચોકસાઈ દિશામાં
વાળવાની જરૂર હતી

તેથી કામના બગના તત્ત્વ પર ભાર
મૂકીને દેશને સાતમાઝહને ઉપદેશ આપવાની
મે હિંમત ધરી આ ચળવળ કેવળ
આંતરિક અને પવિત્ર છે, તેથી છઠ્ઠી
એપ્રિલના એક દિવસને સારું ઉપવાસ અને
પ્રાર્થના કરવાની ને તમામ કામકાજ બંધ
કરવાની મે સૂચના કરી આનો સરસ જવાબ
એકથી બીજા છેડા સુધી આખા હિન્દુ-
સ્તાનમાંથી અને નાના ગામડામાંથી પણ
મળ્યો, જોકે આને માટે કાંઈ પણ વ્યવસ્થા
મેટી તૈયારી કરવામાં આવી ન

— આંધીજની જુમાની —

હતી. અને જેવો વિચાર મુઝયો તેવો જ મે
પ્રજા આગળ મુઝેલો. ૧૬૫ એપ્રિલને દિવસે
લોકોએ કાર્થ પણ તોડાન કર્યું નહિ, તેમ
પોલીસ જોડે પણ કંઈ કપાજપી રહ્યું નહિ.
હડતાળ કેવળ મરજ્યાત અને સ્વયંબૂ હતી.
જે દાગળ દ્વારા આ વિચાર જાહેર કરવામાં
આવ્યો, હતો તે હું આ સાથે રજુ કરું છું.

૧૬૫ એપ્રિલનો દિવસ હિજ્જા પછી
પુરત જ દાયદાનો બગ ચર કરવાનો હતો.
તે હેતુથી સત્યાગ્રહ સમાની કમિટીએ
કેટલાક રાજકીય દાયદા પસંદ કર્યા હતા,
અને તેથી સ્વરાજ વિષેનું માર્ગ ચોખાનીયું,
સર્વોદય નામનું સંસ્કૃતના એક પુસ્તકનું
ભાષાન્તર, સૌક્રેટીસનો બચાવ અને તેનું
મરજુ એ વિષે લેખ વગેરે જે તફત નિર્દોષ
સાહિત્યની સરકારે બધી કરી હતી તે
વેચવાનું અમે ચર કર્યું.

૧૬૫ એપ્રિલને દિવસે ૧૬-ફુરતાન જેવું
સચેત મધ્ય તેવું પહેલા કદિ પણ જોવામાં

— ગાંધીજીની જુમાની —

આપ્તુ ન હતું એ વિષે તો કાંઈ પણ શક નથી જે લોકો ભયભીત રહેતા હતા તેમને સરકારનો ડર ન ગ્ભો વળી અત્યાર સુધી પ્રજાનો મોટો સમુદાય તો સુષુપ્તિમા જ હતો આગેવાનોએ તેમના પર કાંઈ પણ સગીન અસર પહોચાડી ન હતી તેમને કાંઈ તાલીમ મળી ન હતી તેમને એકે નવી શક્તિનું જ્ઞાન થયું, પણ તે શુ છે અને તેનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો એની તેમને સમજ ન હતી

દિલ્હીમા જે મોટો પ્રજાવર્ગ પહેલા અચેતન રહ્યો હતો તેને કાળુમા રાખવાનું કામ આગેવાનોને વસમું લાગ્યું હતું અમૃતસર જાઉં અને સત્યાગ્રહનું શાન્ત સ્વરૂપ લોકોને સમજાવું એમ ડૉ. સત્યપાલ ઇચ્છતા હતા દિલ્હીથી સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજી એ અને અમૃતસરથી ડૉ. સત્યપાલે મને લખ્યું કે મારે લોકોને શાન્ત કરવાને માટે અને સત્યાગ્રહનું સ્વરૂપ સમજાવવાને માટે

— ગાંધીજીની જીભાની —

તે બને સ્થળે જવું હું પહેલા કદિ
અમૃતસર અને પંજાબ પહોંચ્યો ન હતો
આ બંને ગૃહસ્થોના સન્દેશા સત્તાધારી-
ઓના જોવામા આવ્યા હતા, અને બંને
સ્થળે હું શાન્તિ ફેલાવવાને માટે જતો હતો
એ તેઓ જાણતા હતા.

હું ૮મી એપ્રિલને દિવસે દિલ્હી અને
પંજાબ જવા મુખ્યધથી નીકળ્યો અને ડૉ.
સત્યપાલ કે જેમને હું પહેલા કદિ મળ્યો
ન હતો તેમને દિલ્હીમા મને મળવા એ
તાર ક્યો પણ મથુરા છોડ્યા પછી દિલ્હી
પ્રાન્તમા મને દાખલ થતો અટકાવવાને એક
હુકમ બજાવવામા આવ્યો. મને લાગ્યું કે
એ હુકમનો બગ કરવાની મારી ફરજ હતી,
અને તેથી હું મુસાફરીમા આગળ ચાલ્યો.
પછી પકવણ આગળ મને પંજાબમા
જતો અટકાવવાનો અને મુખ્ય હક્કામા
જ રોકવાનો. હુકમ મળ્યો, અને ત્યાં
પોલીસની એક ટુકડીએ મને પકડ્યો અને

— માંથીછની જુમાની —

ગાડીમાંથી ઉતાર્યો જે પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડેન્ટે
મને પકડ્યો તેઓ મારી સાથે અતિશય
મન્યતાથી વર્ત્યો, અને પહેલી જ ગાડીમાં
મને મથુરા લઈ જવામાં આવ્યો, ત્યાંથી
તેઓ સવારમાં એક ભારખાનામાં મને
સવાઈ માધવપુર લઈ ગયા ત્યાં પેશાવરથી
આવતી મુબઈ મેલમાં ફૂં બેઠો, અને
સુપરિન્ટેન્ડેન્ટે આવરિંગે મારો કબજો લીધો
મને ૧૧મી તારીખે મુબઈ છુટો કરવામાં
આવ્યો.

દરમિયાન અમદાવાદના, વીરમગામના
અને સામાન્ય રીતે ગુજરાતના બેઠકોને
મારા પકડાયાના ખબર મળ્યા તેઓ ઝવૂટી
બન્યા; તેમણે દુકાનો બંધ કરી, મોટા
ટોળા બેગા થયા, તેમણે ખૂન અને લૂટ
કર્યા, આગે લમડી, તાર કાપ્યા અને
ગાડીના પાટા ઉખેડી નાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

થોડા જ વખત પર મેં બેઠાના બેડુતોની
વચ્ચે રહીને કામ કર્યું હતું અને હળસે.

— માધીજની જુમાની —

પુરુષો અને સ્ત્રીઓ સાથે હું બહુ હતા. શ્રીમતી અનસૂયા બહેનના દહેવાથી અને તેમની સાથે રહીને અમદાવાદના મીલમજુરોનું કામ મેં કર્યું હતું. મીલમજુરો તેમની કંદર કરતા અને તેમને પૂજતા. નેઓ પશુ પકડાયા છે એવી ખોટી અફવા હડી એટલે અમદાવાદના મજુરોનો ગુસ્સો ખૂબ તપી ગયો. વીરમગામના મજુરો જ્યારે મુસ્લીમતામાં હતા ત્યારે અમે બંને તેમને મળ્યા હતા અને તેમની વતી વચ્ચા પડ્યા હતા. મારી તો ખાતરી છે કે મને પકડવાના બજાર અને અનસૂયા બહેનને પકડવાની ગપ સાંભળીને લોકો ગુસ્સે થયા, તેથી જ તેમણે અત્યાચાર કર્યો.

હું લગભગ આખા હિન્દુસ્તાનમાં જનસમુદાય સાથે બહુ અને તેમની સાથે મેં ખુલાસાથી વાતો કરી છે. તે ઉપરથી આ અત્યાચારની પાછળ કંઈપણ અરાજક વળવળ હોય એમ હું માનતો.

— ગાંધીજીની જુમાની —

નથી તેને હુલ્લડનું મોડું નામ પણ ભાગ્યે જ આપી શકાય

મારા મત પ્રમાણે સરકારની સાથે બંધ ઉઠાવવાનો આરોપ ગુન્હેગાર ઉપર મુકવામાં સરકારે શૂન્ય કરી છે. આ ઉતાવળા પગલાથી અણબટનું અને વધારે પડતું દુખ ધણીને સહેલું પડ્યું છે અમદાવાદના મળુરો ઉપર નાખેલો દડો ભારે હતો અને તે ઉધરાવવાની રીત વધારે પડતી કડક તથા ઉશ્કેરણી કરે એવી હતી મળુરોના ઉપર ૧,૭૬,૦૦૦ રૂપિયા જેવડો મોટો દડો નાખવો ન્યાય કેમ હોય એ વિષે મને શંકા છે નડીયાદ અને ખારેજડી ઉપર વધારાની પોલીસ નખાઈ અને તેનો ખર્ચ ખારેજડીના ખાતેદારો તથા નડીયાદના વાણીયા તથા પાટીદારો પાસેથી લેવાનું હતું—એ પગલા પણ ખિલકુલ અકારણ અને ખારીલા જ ગણાય મારી એવી માન્યતા છે કે અમદાવાદમાં માર્શલ લૉ વિનાકારણ

— ગાંધીજીની જુજાની —

જાહેર કરવામા આંચો હતો અને તેના અવિચારી અમલથી ટેટલાએ નિર્દોષ માણસોના જાન ગયા હતા.

બાકી, મુખ્ય ઇલાકામા જે વખતે પરસ્પર શત્રુતા વાતાવરણ ઊભું રહ્યું હતું અને શાન્તિ જાળવવાને લાવવામા આવતા લશ્કરની ગાડીને ઉમલાની નાખવાનો પ્રયત્ન કરવામા આંચાથી અમલદારો સ્વાભાવિક રીતે ગુસ્સે થયા હશે, તે વખતે ઉપર જણાવેલા મુદ્દા બાદ કરતા તેઓ ધણાજ સમયથી વર્ત્યા એ વિષે મને સહેજ પણ શંકા નથી.

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

જીભાની

“ રાલેટ ઍક્ટની સામે મારી મોઢા-
માં મોટી ફલીત એ છે કે આ કાયદો
આખી પ્રજાની ઉપર એક આરોપ રૂપે
થડાયો છે

તેણે વરસને મારે પણ એક આખી
પ્રજાને સજા કરવાની વાત માફ મન તો
ન જ બરહાસ કરી શકે ”

લોર્ડ હંટરના સવાલો

લો. હંટર—મિ. ગાંધી, સત્યાગ્રહની હિલચાલના પિતા તમે જ ને ?

ગાંધીજી—જી હા

સૌ—દુકામા એ હિલચાલનું સ્વરૂપ સમજાવશો જરા ?

જૌ—શારીરિક બળને બદલે આત્મિક બળથી અને શુદ્ધ સત્યના જોર ઉપર લડવાની હિમાયત કરનારી આ હિલચાલ છે. મારી દૃષ્ટિએ, એ કૌટુંબિક ક્ષેત્રમાં લાગુ કરવામાં આવતો ન્યાય રાજદારી ક્ષેત્રમાં પણ લાગુ કરવાનો ચત્ત છે અને પોતાના દુષ્ટોની દાદ મેળવવા જતા એ

— ગાંધીજીની જુમાની —

એક જ રસ્તે પ્રજા ખૂનામરહીના મયમાંથી
જયી ચક્રે તેમ છે એવો અનુભવ ઉપરથી
મારો મત બધાયો છે.

સૌ—રૉલેટ કાયદાની સામે જવા
તમે આ હીલચાલ ઉપાડી, તમે લોકોને
સત્યાગ્રહ-પ્રતિજ્ઞા ઉપર સહી કરવા કહ્યું, ખરું ?

જૌ—હા.

સૌ—આ હીલચાલમાં જેટલા બને
તેટલા માણસો ભેળવવાના તમારો ઈરાદો
ખરો ?

જૌ—હા, —સત્ય અને અહિંસાના
સિદ્ધાન્તને કોઈ રીતે બાધ ન આવે એવી
રીતે એ સરત લાખો માણસો અને મળે
તોપણ એમાના એકેએકને હું વગર
આનાકાનીએ સત્યાગ્રહની હીલચાલમાં
દાખલ કરું.

સૌ—તમારી હીલચાલ સરકારનું
કે એમ ન કહેવાય ?

જૌ—નહિ જ એવી કશી ભાવનામાંથી
આ હીલચાલની ઉત્પત્તિ થઈ જ નથી.

— ગાંધીજીની જુગ્મની —

સહ—મિ. ગાંધી, તમે જરા સત્યા-
ગ્રહ-પ્રતિજ્ઞા તરફ સરકારની દૃષ્ટિથી જોશો ?
ધારો કે તમે પોતે જ મરનર હો તો
તમારી સરકાર સામે ઉપાડવામાં આવેલી
આવી હિલચાલ વિષે તમે શું કહો ?

જૉ—જો દેશનો કારભાર મારા હાથમાં
હોય અને શુદ્ધ સત્યને જ શોધવા ખાતર
કોઇ ભોંકો ચોકસ કાયદાઓને માન
આપવાની ના પાડે તો હું તેમના કૃત્યને
કાયદેસર જ ગણું અને એમને હું મારા
કરી લઉં સાચો સત્યાગ્રહી જાતે માગે તે
જ હક પોતાના વિરોધીઓને પણ આપે.

સુ—આવી જાતની હિલચાલ કાંઈ
વખત જારી રહે તો રાજ્ય નબી રહી
શકે ખરું ?

જૉ—જરૂર. દક્ષિણ આફ્રિકામાં લડત
આઠ આઠ વરસ ચાલુ રહી જતાં ત્યાં
રાજ્ય અટક્યું ન હતું, અને લડત પછી
જનરલ સ્મિથે અભિપ્રાય આપ્યો હતો

— આંધીજની જુનાની —

કે હક્ષિણુ આફ્રિકાના હિંદીઓની પેઠે જ
ખંધા લડત ચલાવે તો પોતાને કેશુ વાધો
લેવાપણું ન હોય શકે

સૌ—તમારી સત્યાગ્રહ-પ્રતિજ્ઞામાં તો
એક કમિટી નક્કી કરે તે કાયદાઓ તોડવાની
જ વાત છે ને ?

જૌ—હા જી, અને પ્રતિજ્ઞાનો એ જ
ભાગ વ્યક્તિક સ્વચ્છન્દ ઉપર અકુશ મુકનારો
છે એ વાત આપની કમિટી સમક્ષ હું
સ્પષ્ટ કરવા ઈન્દુ છું સત્યાગ્રહ હિંસાચલને
સાર્વજનિક કરવાનો ઇરાદો હતો એટલે
એવો અકુશ મુકવો જ મને યોગ્ય લાગ્યો.

સૌ—મિં ગાંધી, 'કપાળે કપાળે જુદી
મતિ' એ કહેવત સત્યાગ્રહીઓને પણ લાગુ
ન પડે ?

જૌ—હા જી, પડે અને એ કડવો
અનુભવ મને થઈ ચુક્યો છે

સૌ—એવી પ્રતિજ્ઞાથી માણસના અંત -
કરજીને તમે બાધી નથી લેતા ?

— ગાંધીજીની જુમાની —

જૉ—હું જે રીતે એનો અર્થ કરું છું એ દષ્ટિએ નહિ જ. મારે અર્થ બૂલભરેલો નીવડશે તો ફરી આ હીલચાલ શરૂ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યે મારે મારી બૂલ સુધારવી રહી

લૉ૦ હું૦—ના, ના, મિં ગાંધી, હું કંઈ તમને શિખામણ આપવાનો કાવો નથી કરતો

ગાંધીજી—હું સમજ્યો, હતા એવી માન્યતામાંથી હું આ કમિટીની પણ રક્ષા કરી સેવા ઇચ્છુ છું

સ૦—પણ કાયદાના સવિનય ભંગનો સિદ્ધાન્ત તમને જોખમકારક નથી લાગતો ?

જૉ—મારી માન્યતા એથી ઉલટી છે દેશને ખૂનામરડાના વિચારો કરાવવામાંથી છોડાવી સેવાનો શુદ્ધ હેતુ જ ઈવળ એના મૂળમાં રહેતો છે

[ત્યાર પછી લૉર્ડ હૉટરે ટુકમા રૉલેટ કાયદો પસાર થયા અગાંના સંજોગો, હિન્દી પ્રજા તરફથી એમેરથી એની સામે

— ગાંધીજીની જુમાની —

થયેલો વિરોધ વગેરે વર્ણવી બતાવ્યા,
અને એ કાયદાની સામે ગાંધીજીને શુ
વાધો હતો તેનો મર્મ સમજાવવા કહ્યું.]

ગાંધીજી—રૉલેટ કમિટીનો રિપોર્ટ
વાંચના મને એમ લાગ્યું કે રૉલેટ કમિટીએ
જે બનામણો પેતાના રિપોર્ટને અન્તે કરી
તેવી બનામણો કરવા પૂરતો પુરાવો કે
હકીકતો કમિટીની પામે નહતા એ બના-
મણો પરથી ધડી કાઢવામા આવેલા ખરડા-
ઓનો દેશમા સાર્વત્રિક વિરોધ થયો,
ધારાસભામા એકેએક હિન્દી સભાસદે એનો
વિરોધ કર્યો, પણ સરકારે એ વિરોધને
તુચ્છકાર્યો આ મિથિતામા વ્યક્તિ તરીકે
અને એ મોટા સામ્રાજ્યના સભ્ય તરીકે
અન્ત લગી એની સામે કયા વગર મારે
માટે બીજો ર તો નથી એમ મે બોલ્યું

શુઠ—આ કાયદો ખૂનામરજીના ગુન્હા-
એ ને પડોચી વળવાના હેતુથી ધડવામા
આવ્યો છે એ તો તમે ક્યુલ્લ કરો છો ને ?

— માંધીજીની જુમાની —

જગ—હા જ એના હેતુ તો વખાણવા લાયક જ મળ્યામ,

સગ—ત્યારે એ હેતુ પાર પાડવાને સાર થડવામાં આવેલી ચેજનના તમે વિરોધી છો; એટલે કે જે સત્તાઓ અધિકારીવર્ગને એમાં બક્ષવામાં આવી છે એ સામે તમારો વાંધો છે, એમ જ ને ?

જગ—હા જ

સગ—હિન્દી રાજ્યરક્ષણ કાનૂન થડવામાં આવ્યો ત્યારે એ કાયદાની રૂએ આપવામાં આવેલી સત્તાઓ એટલી જ વિશાળ ન હતી ?

જગ—હતી જ પણ એ કાયદો હકીકતમાં આપત્તાળ માટે થડવામાં આવ્યો હતો અને તેટલા વખત પૂ-તો જ હતો. વળી તે પણ પ્રજાએ દુખી મને ક્યુલ રાખેલો રેલેટ કાયદો એથી તદ્દન જુદા પ્રકારનો છે અને ઉપરના કાયદાન અમલના અનુભવ પછી રેલેટ કાયદા સામેનો મારો વાંધો વધુ મજબૂત બન્યો છે

— ગાંધીજીની જુઓની —

સૌ—મિં ગાંધી, તમને ખબર જ હશે કે રોલેટ કાયદામા સ્થાનિક સમકાગના મત અને સલાહ લીધા વગર હિન્દુસ્તાન-સરકાર કશું પગલું ન ભરે એની વ્યવસ્થા છે

જૌ—તે સાચું છે, છતાં ગાંધીની લગામ જેના હાથમા છે એ સરકારને દીવાની બની જતા મેં નજરે જોઈ છે, અને એવાના હાથમા અસાધારણ સત્તા હું તો ન જ માપું

સૌ—પણ રોલેટ કાયદો બીજી કોઈ રીતે રદ ન કરાની શકાત ?

જૌ—અરે, મેં તો પગે પડી પડીને વૉર્ડ એમ્પ્લોઈને મિનિસ્ટ્રી તેઓ સાહેબની જોડે અને જેમને જેમને મારાથી મળી શકાય તે બધા અમલદારો જોડે જીવ તોડી તોડીને મેં દલીલો કરી, પણ એ બધું બ્યર્થ નીવડ્યું હાથમા હતાં એમને એકે કપાય અજમાવવો અગે બાકી નહોતો રાખ્યો

— ગાંધીજીની જુમાની —

સૌ—મિં ગાંધી, ત્રણાધીઓને એટલી ઉતાવળે તમે કેમ સમજાવી શકો ?

જી—સત્યાગ્રહમાં ઉતાવળને અવકાશ જ નથી મારી નજરમાં તે મેં લીધો એ એક જ રસ્તો ઉત્તમ અને વ્યાજબી હતો માન આત્માને હુકમે એવો હુકમ મારો પિતા પણ કરે તો મારી નજરમાં તે મારે માટે ઉત્તમમાં ઉત્તમ રસ્તો તો એ જ છે કે વિનયપૂર્વક મારે એમના હુકમને અનાદર કરવો, અને મર્યાદા બહાર ન જતો હોઉ તો હું આપની સન્મુખ કહી બતાવવા છઠ્ઠુ 'તુ કે એ જ ન્યાયને મારા કુદુરમાં હું અનુસરતો આવ્યો છું અને 'તમારો આ હુકમ મારા અત કરણને અપવિત્ર અને દૂષિત લાગે છે, એને' અનાદર કર્યો વગર મારે છુટકો નથી' એમ મારા પિતાને કહેવું મારે માટે જો અનુચિત નથી તો એ જ ન્યાયે મારે મારા મિત્રને અગર કોઈ પણ સરકારને પણ એમ જ કહેવું અનુચિત નથી

— ગાંધીજીની જુગ્મની —

[પછી લોર્ડ હારે સાર્વત્રિક હક્કતાળ-
ને લખવા સરાલો પૂવા ચર કર્યા.]

સૌ—હક્કતાળ એટલે દેશના બધા
લોકોએ એકસાથે પોતપોતાનું કામ બધ
કરવું, ખરું ને ?

જૌ—હા જી

સૌ—એમ કરવાથી ભારે મુશ્કેલીઓ-
ભરી સ્થિતિ ન ઉભી થાય ?

જૌ—મહુ લાભો વખત એ ચાલુ
રહે તો થાય ખરી

[પછી લોકોએ ખોટી ગણતરી કર્યાથી
નહિ પથુ રેલ્વેટ કાયદાને નાં વાગસરાયની
સંમતિ મળ્યાના ખબર દેશના જુદા જુદા
ભાગોમા વહેલામોડા મળ્યા તેથી દેશના
અમુક ભાગોમા તો ૩૦મી માર્ચને દિવસે
અને આખા દેશમા બધે જ ૬ ફી એપ્રિલે
લોકોએ હક્કતાળ કેવી રીતે પાડી એ
ગાંધીજીએ સમજાવ્યું]

— માંધીજીની જુમાની —

સૌ—હડતાળમાં બળવાનું સંપૂર્ણપણે
સૌ સૌની જરૂર હવે જ રહેતું જોઈએ
એ તો તમને કમુલ ખરૂં ને ?

જૉ—હા જી, પૂરેપૂરું પ્રભુ તે એવા
અર્થમાં કે હડતાળને દિવસે કોઈને હડતાળમાં
બળવાનો આમલ ન કરવામાં આવે, બાકી
બીજા દિવસોમાં બળવાની બલામણુ
હસ્તપત્રકો, ચોપાનીયાઓ અગર બીજા
હીલચાલના સાધનો દ્વારા કરવી એને કું
પૂરેપૂરું દાખલેસર ગણું

સૌ—હડતાળને દિવસે કોઈ દાગા-
વાળાઓને હેરાન કરે એથી તો તમે
વિરુદ્ધ છો ને ?

જૉ—પૂરેપૂરું

સૌ—એવું અયોગ્ય વર્તન કરનારા
કોડોની બામતમાં પોલીસ વચ્ચે પડે તો
તેમાં પણ તમારો વાવો નહિ ને ?

જૉ—પોલીસ ધટતી હદમાં રહીને અને
સહનશીલતાપૂર્વક વર્તે તો કું વાધો ન લઉં.

— ગાંધીજીની જુમાની —

સ૦—પણ હડતાળને દિવસે લોકોએ ટામાઓ અટકાવવા અને ખીજા લોકોની જોડે ખેંચતાણ કરવી એ બહુ જ અધિકૃત છે એમ તો તમે કબુલ કરો છો ને ?

જ૦—અવશ્ય કેમકે સત્યાગ્રાહીની દૃષ્ટિએ તો ગમે તે સ્થિતિમાં પણ બળનો ઉપયોગ કરવો એ ગ્રોખ્ખો ગુન્હો જ ગણાય

સ૦—દિલ્હીના તમારા મુખ્ય એલચી સ્વામી શ્રદ્ધાનંદ—

ગાંધીજી—મેં શ્રદ્ધાનંદજીને મારા એલચી ગણ્યા જ નથી, એ તો મારા માનવતા સહાયક હતા

લૉ. હં.—ત્યારે તમારા એ માનવતા સહાયકે તમને આ બાબતમાં કાગળ લખીને દિલ્હી તથા પંજાબના અનુભવો પછી શારીરિક બળ અને ખૂનામચ્છી થયા વગર સાર્વત્રિક હડતાળ પાર પાડવાની ગ્રોખ્ખી અશક્તિ બાબત કામળ લખેલો ?

— આંધીજની જુમાની —

જૉ—જો કામળમાની વિગત મને
 અત્યારે યાદ નથી મને ભાસે છે કે જોઓ
 તો જોથીયે આમળ ગયા હતા જોમણે
 કહેલું કે કાયદાનો સવિનય ભગ કરવાની
 હીલચાલ પ્રજામા બેઠકપણે ચલાવવી
 અશક્ય મણાય મે કાયદાનો સવિનય ભગ
 કરવાનું મુલતવી રાખ્યું ત્યારે અદાનદણ
 અને મારી વચ્ચે જો વિષે મતભેદ થયો
 હતો. મોકાની ઉપર પૂરતો કાયુ મે નહોતો
 મેળવ્યો જો મારા ધ્યાનમા આભ્યાથી ને
 કાયદાનો ભગ મુલતવી રાખ્યો. એમની
 દલીલ એવી હતી કે જો ખુનામરહીના
 બચથી સત્યાગ્રહ બધ કરવાનો પ્રસંગ
 આવે તો સાર્વજનિક સત્યાગ્રહ થઈ જ ન
 શકે; કેમકે એટલા વિસ્તારવાળા હડતોમા
 ખુનામરહી તો ચામ જ હું તેમા મળતો
 ન થઈ શક્યો. કાયદાનો ભગ કરવો જો
 જોટલે અસી સત્યાગ્રહ છે તેટલે જ અસી
 એવો ભગ મુલતવી રાખવો જો પણ સત્યાગ્રહ

— ગાંધીજીની જુમાની —

હોય એ પ્રસંગ આ અસરે મારી સામે
 ઉભો ગ્યો અને મે કાયદાના સવિનય
 ભંગ થી સત્યાગ્રહ મુક્તિની ગળ્યો વળી
 આ બાબતનો વિચાર કરવામા હડતાળ
 અને મત્યાગ્રહ વચ્ચેનો તફાવત પણ સમજ
 લેવો જરૂરનો છે. હડતાળમા સત્યાગ્રહ
 ગ્રહેલો હોય અને ન પણ હોય હડતાળની
 યોજના પ્રજના તેમજ સગકાગના મન
 ઉપર વસ્તુસ્થિતિની ગંભીરતાની સચોટ
 અસર પડે એટલા જ હેતુથી કરવામા
 આવી હતી. કાયદાનો સવિનય ભંગ રૅસેટ
 કાયદાની સામે થનાગળ્ગેન માટે જુદી
 તાલીમ મેળવના માટે હતો આની કદ
 દસોટી વગર દેશનુ મન પાળખવાનુ મારી
 પાસે બીજુ સાધન નહાતુ માગથી કેટલે
 દગળ્ગે કાયદાનો સવિનય ભંગ થઈ શકે
 એ સમજવાનુ હડતાળ એ યોગ્ય સાધન હતુ

સંદ—પાળ મત્યાગ્રહના કેપ્શનની
 જોડાગ્ગેડ હડતાળ કરવાનુ પાણુ લોકોને

— માધીછની બુમાની —

કહેવામા આવે તા એનાથી માગ્દારના
જુસ્સાને ઉત્તેજન ન મળે ?

જુઠ—મારો અનુભવ તો એથી તદ્દન
હલકો છે મેં તો હજારો લાખો સ્ત્રીપુરુષોને
અને નાના બાળકબાળાઓને 'પણ
અસાધારણ ચુપટીથી સગરોમા ચાલતા
જોયા અને હું તો દિગ ચઢ ગયો.' મારી
ખાતરી છે કે શુદ્ધ સ્વરૂપમા સત્યાગ્રહનો
ઉપદેશ કરવામા ન આવ્યો હોત તો એ
પરિણામ કદાપિ જોવા મળત નાહ પણ
હું પાછળ જણાવી ગયો તેમ હડતાળ એ
એક વસ્તુ છે અને કાયદાના ભંગની ક્રિયા
એ બીજી વસ્તુ છે અને હડતાળને સમયે
જ કાયદાનો ભંગ કરવો એવી માગી ગણવરી
હતી નાહ.

[માફ લાઈ હટી માધીછને તેમની
પગફેજગીની બાબતમા તેમને પલવલ સ્ટેશને
ખરેખર જ પકડવામા આવેલા કે કેમ એ
વિષે પૂછવાની શરૂઆત કરી]

— ગાંધીજીની જીભાની —

લૉ. હં. — પલવલ આગળ તમને વાત્તલિકરીને પરહેજ કરવામા અનંદા ખગ ?

ગાંધીજી—હા જી મારી પરહેજગી એ માત્ર નામની જ ન હતી, પણ તેમા પરહેજગીના બધા અશે હતા. તેમજ મુખપ પાછા જવાનું મને કહેવામા નહોતું આવ્યું, પણ પોલીસ પરહેજગીમા રાખીને મને મુખપ પાછો પહોઆડી ગઇ હતી દિલ્હીમા દાખલ ન થવાના હુકમને તાળે ન થવાનો મારો નિશ્ચય પોલીસ અમલદારને મે જણાવ્યા પછી જ્યારે ટ્રેન પલવલ સ્ટેશન પહોચી ત્યારે અમલદાર ફરીથી મારા ડખામા આવ્યો અને માગ ખમા ઉપર હાથ મુકી મને કહ્યું ' મિઁ ગાંધી, તમને હું પરહેજ કંડું છું ' આમ કહીને મને મારા સામાન સહિત ટ્રેનમાથી ઉતારી લીધો એકવાર પ્લેટફોર્મની ઢેર ઉપર હું થુકવા જતો હતો ત્યારે પરહેજગીરોએ મને રોક્યો પણ ખરો. એમ કરવામા એઓની બલ

— માંધીજીની જીભાની —

હતી એવું કહેવાની મારી મતલબ નથી
પણ એ પરહેજગીતું ચિંતે હતું એટલું જ
બતાવવા હિંમત હું પોલીસ તો કેવળ પોતાની
ફરજ બળવી રહી હતી

સૌ—તમારે દિલ્હી અગર પળખ ન
જવું એટલી જ સગદારી તો તમારી પાસે
મામલો હતી ને ?

જૌ—એ સવાલ તો હવે રહ્યો જ
હતો દાખલ ન થવાનો હુકમ મને પલવલ
પહોંચતા પહેલાં મળ્યો હતો અને તેને હું
માન ન આપી શક્યો તેથી તો હું આગળ
વધ્યો એ ગુંદાને સાફ મને પકડવાની
ક્રિયા બાકી રહી હતી, તે પત્રવત્રમા
કરવામા આવી અને તેથી જ મને પહેગતી
હેઠળ મુબઈ લઈ જવામા આવ્યો

સૌ—મતલબ કે એક સરકારી
હુકમની રૂએ તમને જણાવવામા આવ્યું કે
તમને દિલ્હી અગર પળખમા જવા નહિ
, દેવામા આવે અને જો મુબઈ હલાકામા

— ગાંધીજીની ભુખાની —

રહેશે તો પૂરેપૂરી છૂટથી ગહેવા દેવામાં આવશે

જ૦—જી હા

સ૦—એ તમને પકડીને જેલમાં નાખ્યાથી તો જુદું જ થયું કેની ?

૧૦—મને જેલમાં નાખ્યાનો આગ્રેષ તેા સગ્કાર ઉપર કેા એ મુશ્કેલી જ નથી ફરીમાદ એટલી હતી કે હું ચાન્તિ કરવા જતો હતો તેમા સગ્કારે મને રોક્યો અને પકડ્યો

સ૦—જે સગ્કારને પ્રામાણિકપણે એમ લાગ્યું હોય કે તમારા સિદ્ધાન્તના ઉપદેશથી જ્યાં લોકો ઉપકેરાયેલા છે એવી કોઈ જગ્યાએ તમને તમારા સિદ્ધાન્તનો પ્રચાર કરવા જવા દેવા એ ઠીક નથી, તો એ સામે તમે વાંચો છો ખરા ?

જ૦—એ દષ્ટિએ મારે રશુ જ ગેરવાયલું ન હોય

— માધીછની જુભાની —

સૌ—તમારા પઠડાવા પછી ઈસ્તીમા,
પન્નખમા અને અમદાવાદમા મળી
બનાવો બન્યા, ખરૂં ?

જૌ—હા જી

સૌ—કહે અમદાવાદને સગતી બાબતો-
નો આપણે વિચાર કરવો ગ્લૉ. કહે છે
કે અમદાવાદના મીલમજુરોમા તમે બારે
લોકપ્રિય છો, એ ખરૂં ?

જૌ—જી.

સૌ—અને તમારી પરહેજગીથી
એમનામા બારે ગુસ્સો ફેલાઇને અમદાવાદ
તથા વીરમગામમા તા ૧૦, ૧૧ તથા
૧૨મી એપ્રિલે લોકોના ટોળાઓને હાથે
ખેદજનક કામો થયા, ખરા ?

જૌ—જી હા

સૌ—એ બનાવની બાબતમા અંમત
માહિતી તમને કઇ જ નહિ હોય, ખરૂં
કેની ?

જૌ—ના જી

— માંધીજીની જુમાની —

સ૦—એ બનાવોની બાબતમા અમે કાંઈક મત બાધી શકીએ એવું તમે કંઈ કહી શકો છો ?

જ૦—હું આટલું કહેવાની રજા લાંબા કે અમદાવાદના શુ કે વીરમગામના શુ, લોકોના ટાળાઓએ કરેલા કૃત્યોને તો મેં સર્વથેવ અક્ષમ્ય જ માન્યા છે, અને મને ખેદ છે કે લોકો એટલે દરજ્જે પોતાનું બાન ભૂલી ગયા હતા એની સાથે સાથે જ હું એ પણ જણાવી દેવા ઇચ્છુ ખરો કે વાજખી રીતે કે ગેરવાજખી રીતે પણ જે લોકોમા હું પ્રિય હતો તેમના ધૈર્યની મને પકડીને સરકારે આકરી કસોટી કરી સરકારે ડહાપણ બતાવવું ઘટતું હતું હું એમ નથી કહેવા ઇચ્છતો કે સરકારે જ ભૂલ કરી અને લોકોએ નથી કરી હું તો કહી ગયો કે લોકોની ભૂલ તો માફ ન જ થઈ શકે

[ત્યાર પછી અમદાવાદ પાછા ફર્યા પછી થયેલી ભૂલો સુધારવા પોતે શુ શુ કર્યું તેનું ગાંધીજીએ વર્ણન કરી બતાવ્યું.]

— ગાંધીજીની જીવનની —

શાન્તિ ફેલાવવાને સાર મારાથી જ થઈ શકે તે તે સેવા કરવાનું મેં સરકારને તેમજ લોકોને સૂચ્યું. મિ. પ્રેટ અને ખીજા અમલદારો જોડે મારે લાખી વાન થઈ. ૧૩મી તારીખે લોકોની સભા બરવાનું મેં નક્કી કરેલું, પરંતુ તેમ કરવું ધર્મ્ય મુશ્કેલ જણાયું, તેથી ૧૪મી તારીખે સભા થઈ.

[આ સભામાં જ લોકોના વર્તનને વખોડી કાઢતા જેમનો રમખાણોમાં હાથ હતો એ લોકોને પોતે 'બણેલા' કેવી રીતે કહ્યા અને તેમના કામને 'યોજિત' કેવી રીતે બદલ્યું તે સમજાવતા ગાંધીજીએ જણાવ્યું કે—]

આ બંને સંબંધોના મારી વિરુદ્ધ તેમજ લોકોની વિરુદ્ધ વખતોવખત ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે પણ જેઓ ગુજરાતી ભાષા સમજે છે તેઓ બરાબર જાણે છે— અને સર ચીમનલાલ પણ સાક્ષી પૂરશે—

— અંખીજની જુનાની —

કે 'ભણેલા' શબ્દનો અર્થ લખીવાળી જાણનારા એટલો જ છે, અને ઉચ્ચ ક્રમવર્ણી પામેલાને સાડ 'શિક્ષિત' વિશેષજ્ઞનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે તેથી જે વાપરેલા શબ્દમાં હિંમીવાળાઓનો સમાવેશ થઈ શકતો નથી તે જ પ્રમાણે 'યોજિત કાર્ય' નો અર્થ પણ જે પ્રમાણે કરવામાં આવ્યો છે તે અયોગ્ય છે યોજના એટલે હિન્દુસ્તાનમાં થયેલા કેટલાક પક્ષ કાવતગ અમલવા ધટનાનો આ અમદાવાદની યોજના એક ભાગ હતો એવું કહેવાનો મારો આશય ન હતો; અને મારું આપુ ભાષણ વાચનારોએ વાત સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકે તેમ છે એ વેળાએ મને પૂજ્યની તો શુ પણ વીરમગામના મનાવેલી પણ ખબર ન હતી મારા વિચારો ફેરળી અમદાવાદમાં બનેલા બનાવોને વિષે જ અપાયા હતા.

ત્રિં ગાંધીજીની તપાસની સાથે મને કહ્યું કે અમલ ન હતો. હું જાણું છું કે

— ગાંધીજીની જીવનની —

મે કોઈ પણ ગુન્હેમારનું નામ તેમને ન આપ્યું તેથી તેઓ મારી સામે ક્ષમા દે છે. પણ મારી કાર્યરેખા તે બાબત નથી તેથી તેઓ ભ્રમિત થયા છે મારું કામ ગુન્હેમારોની પાસે પચાત્તાપ કરાવવાનું તેઓને શ્રી ગુન્હે કરતા અટકાવવાનું અને ગુન્હે કમુલ કરાવવાનું છે જે માણસ આ કાર્ય કરે તેનાથી પોલીસને ખબર આપવાનું કાર્ય ન જ બની શકે, કેમકે એ બંને વિરોધી ધર્મા છે હું બાઈ હુ કે મિં ગાંધીજીથી ઉલટુ માને છે, પણ મને તેઓ મનાવી શક્યા નહિ અનસુયા બહેનને વિષે દુષ્ટ અશ્વા ફેલાઈ તેથી લોકો વધારે ઉશ્કેરાયા કેટલાક અર્ધદુઝ બુવાનો સીનેમેટાગ્રાફો, મૂર્ખ નવલકથાઓ અને પુતામરજીની આવશ્યકતા માનનારા નેતાઓની પાસેથી ખોટા વિચારો મળી શકે છે આવા માણસોને હું બાઈ હુ તેવા વણાને સીધે માર્ગે અટાવવા મે પ્રયત્ન

— માંધીશની જુગની —

કરેલ છે અને એવા ધણાને ખૂનામરડીના ઉપાય ઉપરથી વિશ્વાસ હતી ગયો છે.

આવા પ્રકારના અડધું જ્ઞાન મેળવેલા જીવાનોથી પ્રેરિત થઈને અમાની માણસોએ અમદાવાદમાં ન કરવાના કાર્ય કર્યા એવા ધણા ન હતા એમ પણ હું જાણું છું અને ખૂનામરડી હત્યાદિ યોજનાપૂર્વક થયા છે એનો અર્થ આથી વિશેષ મેં સૂચવ્યો નથી, ક્યો નથી યુનિવર્સિટીના શિક્ષિત માણસોની આ યોજના છે એવું મેં સૂચવ્યું નથી આ કાર્યમાં તેઓનો હાથ હતો એમ મેં જાણ્યું પણ નથી.

સૌ—તમે એમ સૂચવો છો કે આ બધા ટોળાઓ એક જ ધરાહાથી કામ કરી રહ્યા હતા ?

જૌ—હું એમ નથી કહેતો. એમ કહેવું અતિશયોક્તિ ગણાય પણ હું માનું છું કે બે ત્રણ માણસોએ ભોંકાને કુરૂમ્માં અને ભોંકા દોપમાં પડ્યા.

— ગાંધીજીની જુથની —

સૌ—આ કાર્યો સરકારની સામેના તમે જણો છો કે યૂરોપીઅનોની સામેના ?

જૌ—સરકારની સામે હતા એમાં તો મને શંકા જ નથી પણ આજ સુધીયે યૂરોપીઅનોની સામે તે હતા કે નહિ એ વિષે હું નિશ્ચય કરી શક્યો નથી. યૂરોપીઅનોની સામે ન હતા એવા મુખ મિલ્નો કેટલાક તો મેં જોયા છે, છતાં બધો વિચાર કરતા હું એકસ નિર્ણય ઉપર આવી શક્યો નથી.

સૌ—સત્યઅહના સૂત્ર પ્રમાણે ગુન્હેગારોને સજા મળવી જોઈએ કે નહિ ?

જૌ—ગુન્હેગારોને સજા કરવી એ ખોટું છે એમ કહેવા હું તૈયાર નથી પણ તેવી વધારે સારો રસ્તો આપણી પાસે છે સજા કરવામાં એવો ભાવ રહ્યો છે કે બહારથી દબાણ કરીને આપણે માણસને મુદ્દારી શક્તીએ આ વાત મને યોગ્ય નથી લાગતી પણ અત્યાગે ના હું આટલું કહું.

— માંધીજીની બુઝારી —

એ બસ છે કે ગુન્હેમારને સજા થાય તેની સામે સત્યાગ્રહી પ્રતીપક્ષ ન કરી શકે એટલે સજાઓ વિષે સત્યાગ્રહીનું સૂત્ર સરકારી અમલનું વિરોધી નથી એમ કહેવી શકાય.

૪૦—પણ સત્યાગ્રહના નિયમ પ્રમાણે ગુન્હા સોધી કઢાય એવી હકીકત સત્યાગ્રહીઓ ન આપે એમ તમે કહેતા જણાવો છો.

જૉ—હું ઉપર કહી ગયા તેમ સત્યાગ્રહી એ ઘોડે ન ચડી શકે સુધાગણા અને પોલીસઓકી એ એ સામસામી વાત છે અને રાજ્યસત્તાને મદદ કરનારા છે, પણ દરેક જુદે રસ્તે મદદ કરે છે સત્યાગ્રહી બોક્ષને વિનયી અને સ્વેચ્છાએ કાયદાને માન આપનારા બનાવે છે પોલીસખાતું ગુન્હેમારને ખોળા કાઢી તેઓને સજા ફગવી ગુન્હા ઝોછા કરવાની આરામ રાખી રાજ્યસત્તાને મદદ કરવાનો દાવો કરે છે અને પકડેના હોત શુભ છે

— ગાંધીજીની જુમાની —

સ૦—ધારો કે સત્યાગ્રહીએ નજરેનજર ગુન્દે, થયસે, ખેપે, આ ગુન્દાની પોલીસને ખબર આપી એ તેની ફરજ છે કે નહિ ? આ સવાલનો જવાબ તમને યોગ્ય જણાય તો જ આપજો

જ૦—હું મિ. ગાંધીજીને એનો જવાબ આપી ચુક્યો છું અને મને ભાસે છે કે આપને પણ આપવો એ જ ફરિયાદ છે આ દેશના યુવકવર્ગને મારા કોઈ પણ ખોલથી આડે માર્ગે દોગવા હું નથી ઇચ્છતો, આપના સવાલના જવાબથી જેરસમજ થવાનો ભય છે, છતાં એક સૂત તરીકે તો મારે કહેવું જોઈએ કે કોઈ પણ માણસની પોતાના ભાઈની સામે સાક્ષી આપવાની કગ્ગ ન હોઈ તક અહીં 'ભાઈ'નો અર્થ હું સંકુચિતપણે નથી કરતો. જાતિ, ધર્મ, દેશનો ભેદ રાખ્યા વિના પ્રત્યેક એકબીજાના ભાઈ છે એવો અર્થ કરશો. સત્યાગ્રહીથી 'ભાઈ'નો સંકુચિત

— આધીજની જુબાની —

અર્થ કરાય નહિ જો હું મારા ભાઈને
 ગુન્હામાંથી છોડાવવા ઇચ્છુ તો હું તેના
 ગુન્હાની પેલીસને ખખડ આપીને છોડાવી
 ન શકુ હું મારા ભાઈની ઉપર કાંઈ પણ
 અસર કરી શકું તેના પહેલાં તે મારી
 આગળ જો કંઈ કહે તેને વિષે મારે તેને
 નિર્ભય બનાવવો જોઈએ હું તેમ ન કર
 તો તે છુટથી પોતાના ગુન્હાને ન સમજાવે
 પણ પોતે નજરે જોયેલા ગુન્હાની પણ
 જુબાની ન આપવાનો અધિકાર નાન
 સંપૂર્ણ સત્યાગ્રહીને જ પ્રાપ્ત થાય છે
 આટલું હું ઉમેરવા ઇચ્છુ છું કે દક્ષિણ
 આફ્રિકામાં તેમજ અહીં હું ખૂબી ગુન્હેમારો-
 ના પ્રસંગમાં આવેલો છું અને તેમાંના
 ઘણાએ પોતે કરેલા પાપોનો પશ્ચાત્તાપ
 કર્યો છે; કેટલાકે ગુન્હા કરવાનું છોડી
 પણ દીધું છે આમ છતાં જુબાની ન
 આપવાના એવા અધિકારનો દાવો હું પોતે
 કરતો નથી હું મને પોતાને સંપૂર્ણ

— માંથી છત્રી જુઓ —

સત્યાગ્રહી માનતો નથી એટલે મારી
નજરે ગુન્દો થયેલો હું જોઉં તો તેને વિષે
સાક્ષી ન જ આવું એવું હું કહી શકું
નથી

સૌ—આ સિવાય ખીજું કંઈ તમારે
કહેવાની ઇચ્છા છે ?

જૉ—હા જી મને લાગે છે કે જે
ખાસ અદાલતો અહીં નીમવામાં આવી
હતી તેમનું કામ ઠીક ન્યાયસર થયું હતું,
આથી મને ટીકા કરતાં સંકોચ થાય છે,
નોપણ આટલું તો હું કહીશ કે સરકારે
લડાઈ કરવાના ગુન્દાનો આરોપ લોકો પર
મુકવો નહોતો જોઈતો. તેમ થવાથી કેટલાક
લોકોને હાનિ કરતાં વધારે મળી થયું છે.
એ કિનાવળ પગલું હતું

સૌ—પણ એ તો તમે સરકારી
વકીલનો દોષ જણાવ્યો

જૉ—હું એમ નથી માનતો આવા
મારે કામોમાં સરકારી વકીલ તેના મુખીને

— મહાશયની જુથાની —

પૂઠ્યા વિના જવાબદારી ન ઉડાવે તેથી
હું કામગીરીને કહેવા છાંયુ છુ કે અદાલતોની
માસ્કતે યોગ્ય અને કેટલીક વેળા જોઈએ
તેથી વધારે મન મળ્યા હતા અમદાવાદની
ઉપર જે દડ નાખવામા આવ્યો છે તે
વધારે પડતો ગણાય જ વળી મજુરોની
ઉપર સરખે હિસ્સે કંઈ નાખવામા આવ્યો
એ એવડી સજા કરવા જેવું થયું છે અને
કંઈ ઉધરાવવાની દબા જેવાજાખી અને
મજુરોને હક્કાકી કરનારી ગણ્યું છુ નડીઆ
તેમજ આરેજડી ઉપર વધારાની પોલીસ
નાખવામા આવી છે એ તદ્દન ગેરવાજખી
માન્યું છુ નડીઆના કસેઝરે પાટીદાર
અને વાણીઆ વર્ગ ઉપર બોજો નાખવા
વિષે જે દલીલો આપેલી છે તે વચ્ચે
વિનાતી છે, એટલું જ નહિ પણ તેમા
વેરભાવ જોડે છુ મને તો ખાતરી થઈ છે
કે જેઓ ટ્રેનના પાટા ઉપેડવા ગયા હતા
તેઓને નડીઆદીઓએ જગ પથ્થુ મફદ

— બાંધીશની ભુખારી —

નથી કરી. એટલું જ નહિ પણ તેઓએ
ઉલટી સરકારને મદદ કરેલી છે, અને તેઓએ
આપેલી મદદ ક્ષેત્રે સુંદર સબ્સાઇડી
કમ્યુલ પાડી કરેલી છે મારા અભિપ્રાય
પ્રમાણે બારેબડી અને નડીઆદનો જે કંડ
થયો છે તે રદ થવો જોઈએ અને બારેબડી
નડીઆદ ઉપરથી વધારાની પોલીસ ખેંચી
સેવાવી જોઈએ

જસ્ટિસ રૅન્કિનના સ્વવાલો

જસ્ટિસ રૅન્કિન—હું તમને સાબા
સવાલ પૂછવા નથી ઈચ્છતો. સત્યાગ્રહની
ઉડી ચર્યામા પણ નહિ ઉતાઈ પણ ને
તમને હરજત ન હોય તો તમારી માગફતે
હું કેટલીક ખબર જાણવા ઇચ્છું છું તમે
કહો છો કે તમે પોલીસના હુકમોને પૂરેપૂરું
માન આપવાને લોકોને સચવેલું હતું

ગાંધીજી—આપ બરોબર કહો છો.

મૉ—મેંજિસ્ટ્રેટ જે કઈ હુકમો બાંટે
તેને પણ માન આપવાનું તમે કહેલું ?

— માંથીછની જુગની —

૪૦—હા જી. આ બાળતની ચર્ચા અમારામા કામદાનો સવિનય ભગ શરૂ થયો તેના પહેલા જ થયેલી હતી અને મેં એવો સ્પષ્ટ આભપ્રાપ્ત આપ્યો હતો કે સરખસો વજેરે કાઢવાને લમતા બધા કામદાને પૂરેપૂરું માન અપાવું જોઈએ.

સ૦—આ બાળત તમે ભાષણો કરેલા કે નોટીસો કાઢેલી ?

જ૦—નોટીસો કાઢેલી અને ભાષણો પણ કરેલા એવું મને યાદ છે

સ૦—તમારી પાસે એને લગતા ભાષણો નોટીસો વજેરે જે કંઈ હોય તે મને તારીખ-વાર મોકલશો ?

જ૦—અવશ્ય મોકલશીશ. મારી પાસે કેટલી નીકળી શકશે એનો મને અત્યારે ખ્યાલ નથી

સ૦—તમને સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજીએ દિલ્હી જવા તાર કરેલો તે સત્યાગ્રહ ફેલાવવાને ?

— અંબીજીની જુજીની —

જઈ—ના જ દિલ્હીમાં અશાન્તિ વર્તતી હતી તેથી ભોઝોના મન શાન્ત કરવાને. સ્વામીજીની એવી માન્યતા હતી કે હું ભોઝોના મન શાન્ત કરી શકીશ.

સૌ—એ તારો પશુ તમારી પાસે હોય તો મને મોકલશો ?

જઈ—મને ધાસ્તી છે કે એ મારી પાસે નહિ હોય જેના જવાબો હું આપી રહું છું એવા પશુ કામળીઆ તે જ વેળાએ ફાડી નાખવાની માગી આદત છે. ભવિષ્યમાં ઉપયોગી હોય એવા જ કાગળો હું સાચવું છું છતાં હું તપાસ કરીશ

સૌ—તમે પલવલથી પાછા ફર્યા અને ભાષણો કર્યા તેમાં તમે જણાવ્યું છે કે તમારી ધનછા ફરી પાછા તુરત દિલ્હી જવાની હતી જે તમારો ધરદો દિલ્હીમાં શાન્તિ જ ફેલાવવાનો હતો તો તમે પાછા દિલ્હી જવાનો કારણો કમ ગણ્યો ?

— ગાંધીજીની જુલાની —

૪૦—કેમકે મને પસવલથી પાછો ફેરવવામા આવ્યો ત્યારે સત્યાગ્રહી તરીકે મારી ફરજ તે હુકમને' અન'દૃ કરવાની થઈ પડી

૪૦—પણ તમારા પાછા ફિલ્દી જવાથી અશાન્તિ થાય નહિ ? અને તમે સરકારને તમારા કાર્યથી તકલીફમા ન નાખો ?

૪૦—સરકાર ગેરવર્તણુક ચલાવે, એ ગેરવર્તણુકને લીધે હું કાંઈ પણ ચોખ્ખું બંદુ અને તેથી સરકાર ગુચવાડામા આવી પડે તેને સાફ હુ જવાબદાર ન બનું પણ હુકમને' અનાદર કરી મારા ફિલ્દી જવાથી અશાન્તિ થાય તો હું અનાદર કરતો જરૂર અટકું, કેમકે સત્યાગ્રહના ખીજા સિદ્ધાન્તને એવા અનાદરથી દોષ આવે અને જ્યારે મને બધી જગ્યાએ ખૂનાચરહી થયાની ખબર પડી ત્યારે છુરત જ ધણી દિલગીરી સાથે મેં ફિલ્દી જવાનું મેં રાખ્યું

— ગાંધીજીની જુગાની —

સઠ—ત્યારે ફરી દિલ્હી જવામાં તમારે હેતુ શેા રહેા ?

જૃ૦—સત્યાગ્રહી અન્માપી અથવા તો જ્યુલમી હુકમની સામે માત્ર પોતે ફ પ બોમ્બીને જ થઈ શકે છે અને આ સમયે રોબેટ કાયદા વિષે સત્યાગ્રહ આશ્વતો હતો તેથી જ મને દિલ્હી જતા અટકાવવામાં આવ્યો ત્યારે પ્રથમ દષ્ટિએ તે હુકમનો મારે સાદર નિરાદર કરવો એ મારી શરૂ થઈ પડી. પણ જ્યારે પળખમાં બનેલી ખીનાઓની મને ખબર પડી ત્યારે મારી ઉપર એવો નિરાદર મોઢૂશ રાખવાની વિશેષ શરૂ આવી પડી.

સઠ—તમે કાયદાનો સવિનય ભંગ ને વખત મુલતવી રાખ્યો, ખીજી વખતે કેમ મુલતવી રાખવો પડ્યો ?

જૃ૦—ના૦ વાઈસરોયે અને મુંબઈના ગવર્નર સાહેબે મને ઘણી ચેતવણીઓ આપી. તેઓએ પોતાની પાસેની વિશેષ

— માંધીછની જુમાની —

માહિતીઓનો ઉપયોગ કરી મને મુયબ્ય કે ખૂનામસ્કી થવાનો ભય દૂર થયો છે એવી મારી માન્યતા વાસ્તવિક ન હતી. મેં વિચાર્યું કે આવી ચેતવણીને માન આપવું એ મારો ધર્મ છે.

સ૦—લોકોમાં સત્યાગ્રહના પ્રચારથી કાયદા પ્રત્યેનું માન ઓછું થઈ ગયું છે એ તમે કયુલ નહિ કરો ?

જ૦—સામાન્ય રીતે હું એ કયુલ નહિ કરી શકું ભોલો હવે કાયદાને ઓછું માન આપતા થયા છે એમ હું માનતો નથી. પણ મારે એટલું કયુલ કરવું જોઈએ ખરૂં કે કોઈ કોઈ જગ્યાએ મારા પ્રચારનું તાત્કાલિક પરિણામ કાયદા પ્રત્યેનું માન ઓછું થવા રૂપે પણ આવ્યું છે

સ૦—ક્યા કાયદા તોડવા એ વિશે કમિટી નીમવાનો હેતુ વધારે સ્પષ્ટ કરો ?

જ૦—કમિટી નીમીને સત્યાગ્રહીઓની ઉપર અંકુશ મુઝો. ક્યા કાયદાનો સવિનય

— જાંબોળની જુઓની —

ભગ શક શકે એ દરેક માણસ એકાએક નહિ ચિંતારી શકે, અને અવિનયી ભગ ચલાનો સમ્મ આપે તેવું અટકાવવું એ કમિટીનો હેતુ હતો.

સ૦—કમિટીઓ જુદી જુદી જગ્યાએ નીમાયેલી હતી એ બધી સ્વતંત્ર હતી ?

જ૦—તે કાયદે સ્વતંત્ર હતી, પણ હકીકતમાં બધીની ઉપર મારો અકુશ રહ્યો હતો, કેમકે તે અકુશની પ્રત્યેક કમિટીએ માગણી કરી હતી અને જ લગભગ દરેક કમિટીનો પ્રમુખ નીમીને તે તે કમિટીએ મારો અકુશ સ્વીકારી લીધો હતો, અને સત્યાગ્રહ જેવી નવી વસ્તુના પ્રચાર સમય આ વ્યવસ્થા મને યોગ્ય લાગી.

સ૦—‘પૅસિવ રિઝિસ્ટન્સ’ અને ‘સિવિલ ડિસઓબીડિઅન્સ’ વચ્ચેનો તફાવત ખતાવશો ?

જ૦—મને નોખી વસ્તુઓ છે ‘પૅસિવ રિઝિસ્ટન્સ’ માં મદદ રહેલી

— આધીજીની જીજ્ઞાસી —

છે તેમા કામદાનો ઇરાદાપૂર્વક જગ સમાતો નથી જે કામદો અપમાનયુક્ત છે તે પૈસિવ રિજિસ્ટર ઉપર આવી પડે ત્યારે તે તેને તાબે ન થાય એટલું જ પશુ ' મિવિલ ડિમઓબીડીઅન્સ '—સવિનય જગ—એ એક તીવ્ર પ્રવૃત્તિ છે અને રાજ્ય-પ્રવરણી ક્ષેત્રમા અનેક પ્રકારના દુ ખોતુ નિવારણ કરવાને સાર જેના જગમા અનીતિ ન થતી હોય એવા અનેક કામદાઓનો ઇરાદાપૂર્વક સવિનય જગ કરીને સ્વેચ્છાએ દુખ વહોરી સેવાનો ધર્મ પ્રાપ્ત કરાવનાર એ ભાગે શક્ત છે 'પૈસિવ રિજિસ્ટન્સ' મા પ્રણી વેળા સામેના માણસને હજી કરવાનો પશુ જ્ઞાનપૂર્વક સમાવેશ મે જોયો છે સવિનય જગમા કોઈને ઇરાદાપૂર્વક કામ કરવાનો કદિ સમાવેશ થતો જ નથી.

—

સર ચીમનલાલના સવાલો

સર ચીમનલાલ—હું સત્તાગ્રહ
સમજ્યો છું તે પ્રમાણે તમારે સત્તનું
આચરણ કરવાનું છે અને તેમ કરતાં જે
ફા.ખ પડે તે વ્હોરી લેવું અને કોઈને ફા.ખ
ન દેવું

માંધીજી—હા જી

સર—હવે, ગમે તેવો પ્રામાણિક
માણસ હોય તોપણ બીજા પ્રામાણિક
માણસો અને પોતાની વચ્ચે સત્તને વિષે
પણ મતભેદ તો હોય છે એમ આપણે
જોઈએ છીએ, તમારે સત્તનો નિર્ણય કોણ
કરી શકે ?

— ગાંધીજીની જુગતી —

જૌ—દરેકે પોતાને સાર કરવો ન્હા

સૌ—પણ જેટલા માથા તેટલા મત
લેવા છે એટલે જોલમાલ થવાનો સંભવ
નથી રહેતો ?

જૌ—મને એમ બાસતું નથી

સૌ—પણ એક જ સત્યને શોધતા
દરેક માણસ જુદા જુદા અભિપ્રાયો બાધતો જ
આવ્યો છે

જૌ—તેથી જ અહિં સા એ સત્યાગ્રહને
આવશ્યક બામ છે એ વિના હું કશું
કરું કે જોલમાલ થાય, એટલું જ નહિ પણ
તેથીયે વધારે દુઃખ પરિણામે આવવા
સંભવ રહે

સૌ—ત્યારે સત્યનો આગ્રહ ગંખનાર
માણસ ચારિત્ર્યમાં અને બુદ્ધિમાં બહુ કુશળ
હોવો જોઈએ એમ તો તમે કયું કરશો ?

જૌ—ના જ સત્યાગ્રહને પૂરતા
સત્યના અને અહિંસાના તત્ત્વની આશા
હું બધામાં રાખું ધારો કે ક્યો કામ સત્ય

— માંધીયની બુખારી —

શોધી કાઢ્યુ અને સ્ત્રી તથા મઝે તેનો
સ્વીકાર કર્યો પછી સમા અને ગમા વના
જેટલા જ હંચા આરિય અને બુદ્ધિની
જરૂર સત્યાચરણને સાઝ હુ નથી સ્વીકારતો.

સૌ—ત્યાગે આનો અર્થ એ થયો.
કે એક માણસ નિર્ણય કરે અને તેનાથી
ઝોલા આરિય અને બુદ્ધિવાળાઓએ
આધળા થઈને તેનું અનુકરણ કરવું.

જૌ—આધળા થઈને અનુકરણ
કરવાની વાત મારા આમલા જવાબમાંથી
આપ નથી ઘટાવી શકતા. હુ જે કહેવાને
હજીયુ છું તે આ છે. માણસ પોતે સ્વતંત્ર
રીતે જો શોધી કરી સત્ય જોળવા જ હિંમત
તો જેણે અમુક વિષય બાબત શોધ કરી
કેમ તેનો એ સ્વીકાર કરે અને પછી
કેમને નુકસાન પહોંચાડવા સિવાય સત્ય
માર્ગે ચાલે. આમા અમુક માણસની શોધ
ગેઝલ છે કે અથોગ, ખરી છે કે ખોટી,
તે ગણવાપૂરતો બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરે.

— ગાંધીજીની જુગારની —

કરવો રહ્યો છે. એટલે સત્યાગ્રહમાં અધે-
અધાને ક્યાંયે અવકાશ નથી.

સૌ—ત્યારે તમારા ધોરણ પ્રમાણે તો
એમ થયું કે ચારિત્ર્યકુશળ અને જુદી-
કુશળ માણસ જે નિર્ણય કરે ત તે પ્રમાણે
બીજાઓએ આધળાઈમાં બની વર્તવું
કેમકે તેઓ એછી જુદિને લીધે સ્વતંત્ર
નિર્ણય નથી કરી શકતા.

જૌ—આપે મારેા ।વચાર બરેબર
સુધેા ન ગણાય મે કહ્યું કે હું અધે
અનુકરણને માનતો જ નથી સામાન્ય
માણસમાં દામ દરવાની જેટલી શક્તિ છે
તથી વધારે શક્તિની જરૂરીઆત મત્યાગ્રહમાં
મે માની નથી.

સૌ—હું માનું છું કે અમુક હિંસાચાલની
ફતેહતો આધાર તો તેન. અનુયાયીઓની
મજાયા ઉપર રહે છે—

જૌ—સત્યાગ્રહને વિષે એવું કંઈ
ખાસ છે એમ હું કબલ ન કરું સત્યાગ્રહમાં

— ગાંધીજીની જુમાની —

એક જ શુદ્ધ સત્યાગ્રહી વિનય મેળવી શકે છે

૨૭—તમે તમારી જુમાનીમાં કહી ગયા છો કે તમે સપૂર્ણ સત્યાગ્રહી હજી ન કહેવાઓ, ત્યારે ખીજાઓ તો તમારાથી વધારે ઉતરતી કોટિના હોવા જોઈએ

૪૮—એમ હોવાનું કંઈ ખાસ કારણ નથી હું માનતો નથી કે મારામાં કંઈ ખાસ વિશેષતા રહેલી છે મારા કરતાં સત્યનો વધારે શુદ્ધ નિર્ણય કરનારા હોઈ શકે દક્ષિણ આફ્રિકામાં ૪૦ હજાર અણુપદ હિન્દી સત્ય જોઈ શક્યા અને સત્યાગ્રહ કરી શક્યા. અને જો હું આપને ત્યાંના કેટલાક સ્મરણો આપી શકું તો દક્ષિણ આફ્રિકામાં વસતા આપણા ભાઈઓએ પોતાના મન ઉપર કેટલો કાબુ મેળવ્યો હતો એ જાણી આપને આશ્ચર્ય થાય

૨૭—ત્યાં તો તમે બધા એક જ મતના હતા

— ગાંધીજીની જુમાનો —

૪૮—ત્યાના દરના અહીં મેં વધારે એકમન અનુભવ્યો છે ત્યાં કંઈ થોડા મનભેદ ન હતા.

૪૯—પણ ત્યાં તો તમારે એક ચોખ્ખો મુદ્દો હતો; અહીં તેવું નથી.

૫૦—અહીં પણ મુદ્દો સરળ અને એક જ છે અને તે રીસેટ ઍક્ટને રદ કરાવવો.

૫૧—વાર, સત્યાગ્રહ કરતાં માણસ જલમાં જાય, એની માન્યતા પ્રમાણે એમાં એને અન્યાય થાય છે, તેથી એ રીસે બરાબ એનામાં રાજ્યદર્તા તરફ દેખ ન આવે ?

૫૨—મારો લાખા કાળનો અનુભવ એથી વિરુદ્ધ છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં ૨૬ જોઇ સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૬ આઠ વર્ષની ધણી સખત લડાઈને અન્તે ત્યાંના રાજ્યવર્ગ અને હિન્દી-ઓની વચ્ચે દ્વેષભાવ ન વધ્યો એટલું જ

— ગાંધીજીની જીખાની —

નહિ, પણ બન્ને પક્ષ એકજીમને માન આપના થયા.

સર—પણ હું ખ જ લોગન્યા કમનાર-
નામા હું બારે તકીયકિતની જરૂર નથી ?

જરૂર—એની કમ બારે સહનશકિત
જોધ્યે એમ હું માનતો નથી જે સહનશકિત
પ્રત્યેક માતામા રહેલી છે તેના કરતા વધારેની
જરૂર સત્યાગ્રહને જોલના કે તેના ખીજા
કુખમા નથી રહેલી. હું નમ્રતાપૂર્વક
સૂચવું છું કે આપણા બાધએએ એવી
સહનશકિત બહુયે બતાવી છે.

સર—અમદાવાદનો દાખલો લ્યો.
તેએએ બતાવી કે ?

જરૂર—હું કહીશ કે જ્યારે અમદાવાદ
ધર્યાદિના લોકો માન બૂલી ગયા ત્યારે
હિન્દુસ્તાનના ખીજા બધા ભાગોમા એ કઠિન
સમયે લોકોએ અપૂર્વ ખામોશી પકડી હતી
અમદાવાદમા અને ખીજા જગ્યાએ જે
બન્ધુ એ સૂચવે છે કે લોકોએ પોતાની

— ગાંધીજીની જીજ્ઞાસી —

હવેર હજી સંપૂર્ણ કામ મેળવ્યો નથી
ખેડામાં લોકોને રોપ ચડવાના કદ થોડા
કારણ ન હતા, તેમ છતાં તેઓએ ગયે
વર્ષે સરસ કામ જાળવ્યો હતો.

સૌ—ત્યારે જે ખૂનામરફી થઈ તેને
તમે અકસ્માત ગણો ?

જૌ—અકસ્માત તો નહિ ગણું, પણ
એ અપવાદરૂપે હતી. અને જેમ જેમ
સત્યાગ્રહની ઝોળખ થતી જશે તેમ તેમ
લોકો વિશેષ કામ મેળવતા જશે હું માનું
છું કે લોકો સત્યાગ્રહનું રહસ્ય એટલે સુધી
સમજી શક્યા છે કે જરૂર જણાયે હું ફરી
કામદારો સવિનય ભગ શરૂ કરવાની હિંમત
કરું ખરે! સત્યાગ્રહરૂપી અગ્નિમૂર્તી
ની કળવાને લાંબો દેશ વધારે પવિત્ર અને
ઉજળવળ જાણ્યો છે એની મારી ખાતરી છે.

સૌ—સામાન્ય રીતે તમારા મત
પ્રમાણે સરકારની સાથે સહકાર અને
તેના પ્રત્યે અદ્વેષ હોવા જોઈએ. હું ખૂબ
સહન કરતાં કરતાં આમ બની શકું ?

— માધીજીની જુમાની —

જૉ—મારો ત્રીસ વર્ષનો અતુભવ મને સિદ્ધ કરી આપે છે કે હરાદાપૂર્વક, ધર્મ સમજીને, જે માણસ દુખ સહન કરે છે એ માણસ દુખ પાડનાર પ્રત્યે દ્વેષ કરતો નથી. દક્ષિણ આફ્રિકામાં આ સિદ્ધાન્ત હુ ઓગખી શક્યો. જે જનરલ સ્મર્ટ્સે હજારો હિન્દીને કેદમાં ધાત્યા હતા તે જ જ રલ સ્મર્ટ્સના નાથ નીચે તેમાના જ હિન્દીઓ પૂર્વ આફ્રિકામાં મહાયુદ્ધને સમયે લડ્યા, અને જનરલ સ્મર્ટ્સ વિલાયતથી પાછા થયા ત્યારે તેઓએ તેમને સ્વેચ્છાએ માનવત્વ આપ્યું.

સૉ—સત્યાગ્રહની પ્રતિજ્ઞા લીધા વિના મોઢો એ કીલચ લમાં ભાગ લઈ શકે ?

જૉ—પ્રતિજ્ઞા નહિ લેનારને હુ કાયદાનો સવિનય ભંગ કરનામાં સામેલ ન થવા હઉં, પણ તેમની બીજી બધી મદદ અવશ્ય માગું અને લઉં. રૉલેટ ઍક્ટની લાગુત્તમાં જેઓએ પ્રતિજ્ઞા નહોતી લીધી

— બંધીછની શુભાની —

તેઓ સવિનય ભગમાં ભજ્યા ન હતા
આવા બીજાઓને સાર બીજી પ્રતિગા
તૈવાર કરવામાં આવી હતી. તે વડે તેઓ
સત્ય અને અહિંસા જાળવવા બંધાયા હતા.
હાલના એક અંશને એક વેળાએ અને
બીજા અંશને બીજી વેળાએ આગળ
લાવવાનો આગેવાનોને અધિકાર છે એ
ધારણ પ્રમાણે મે તે વેળાએ સવિનય
ભંગના અંશને ઝીણું કર્યો અને સત્ય
તથા અહિંસાના તત્ત્વને પ્રધાનતા આપી.

૨૪૦—મિસિસ બેસન્ટે સત્યાગ્રહની
પ્રતિગા લીધી હતી કે ?

૪૦—એ વિષે મતભેદ છે મુખ્યમાં
હું સમજીશો તે પ્રમાણે તેમણે કમિટીવાળા
શબ્દો બાદ કરીને પ્રતિગા લીધી હતી
મિસિસ બેસન્ટે પોતે એમ જણાવ્યું કે
તેમણે પ્રતિગા લીધી જ ન હતી.

૨૪૦—મિ સસ બેસન્ટે એમ નહોતું
ખતાવ્યું કે રોકેટ એક્ટનો સવિનય ભગ

— માંધીશની જુમાની —

કરવાને સાર માથુસ 'એનાર્કિસ્ટ' (અરાજક વાદી) હોવો જોઈએ ?

જૉ—તેમણે એમ કહ્યું છે ખરું, પણ હું એવું માનતો નથી અને રૉબેટ ઍકટનો સર્વિનય બગ કરવાનો સમય તો કોઈ પ્રસંગે જ આવી શકે.

સૉ—સત્યાગ્રહમાં સરકારને પજવવાનો ખ્યાલ નથી રહ્યો ?

જૉ—કદિ નહિ સત્યાગ્રહી સરકારને પજવીને દાદ લેવા હુમ્મી થ જ નહિ સત્યાગ્રહી હમેશા સમા પક્ષની યુક્તિને પોતાના સત્યના બળ વડે જગૃત કરે છે, અને દુઃખ સહન કરીને તેના હૃદય ઉપર અસર પાડે છે.

સૉ—પણ તમારી રીત પ્રમાણે કરતાં રાજ્ય અલાવલુ અગત્ય ન થઈ પડે ?

જૉ—જો કેવળ નિરોધ માથુસો સત્યાગ્રહ અલાવે તો વ્યવસ્થા વધી પડવાનો સંભવ થશે એમો જોઈ જુ.

— આધીજીની જુથાની —

પણ જો કેહ્ય રાજ્યકર્તા ન્યાયનો કેવળ
તિરસ્કાર કરવા બેસી જાય તો કોવી
અન્યાયી અવસ્થા અશક્ય બનાવવાનો
પ્રયત્ન કરતાં હું જરૂર હું નહિ

સહ—તમારા સંદેશમાં તમે લોકોને
ખૂનામરડી નહિ કરવાની સલાહ આપી છે;
હતા તેઓએ ખૂન કર્યા, મર્યાનો બાબ્યા.
તમને એમ નથી લાગતું કે સામાન્ય
માણસ તમારું અહિંસાનું તત્વ જાળવી ન
શકે ?

જ૦—હું કબુલ કરીશ કે ધણી વર્ષો
સુધી ખૂનખરાબી ઉપર વિશ્વાસ રાખેલો
હોવાથી માણસો તેમ નહિ કરવાના ફાયદા
એકાએક ન સમજી શકે, અથવા સમજતા
છતાં પોતાના આવેશને ન રોકી શકે

સહ—હવે હું થોડા સવાલો તમે
‘યોજના’ વિષે જે દૃષ્ટિ છે તે બાબત
પૂછીશ. ‘યોજના’ ક્યારે થઈ ?

— બાધીજની જીભાની —

જ૦—મારી ખબર પ્રમાણે અને મારા સ્મરણ પ્રમાણે તા ૧૦મીની રાત્રે અને ૧૧મીને દિવસે.

સ૦—કેવી રીતે યોજના થઈ ?

જ૦—કેટલાક યુવકોએ પોતાને મળતા ટોળાઓને મકાનો બાળવાનું સમજાવ્યું. મારી સમજ પ્રમાણે જનને નુકસાન કરવાની સૂચના થયેલી જણાતી નથી પણ માણસોએ આ યોજનામાં ભાગ લીધો એમ કહેવાની મારી મતલબ નથી.

સ૦—આ બાબત તમે બધી હકીકત આપી શકો છો ?

જ૦—હું મને ખબર આપનારના નામનિશાન નહિ આપી શકું પણ જે પ્રમાણે યોજના ઘડાઈ તે હું કહી રહ્યો છું.

સ૦—તમારી પાસે પુરાવો આવ્યો તે બરોસાલાયક હતો એમ તમે કેમ કહી શકો છો ?

જ૦—મારી પાસે જેઓએ ખૂનામરફી જોઈ, જેઓને મકાનો બાળવાનું સમજાવવામાં

— માંધીજીની જુગ્મની —

આવ્યું અને જેઓએ એ સાંભળ્યું તે ત્રણે વર્ગે વાત કહી.

૨૪૦—પણ તમને એ લોકોએ ખેડી ખખર આપી નથી એ તમે કેમ કળી શકો ?

૨૪૦—હું માનું છું કે મારામાં ખર્ચ ખેડુ પાસખવાની ઠીકઠીક શક્તિ છે. મારી પાસે ઠાંઠા મામડાંના માણસો આવે, તેઓને હું કપડો આપું ત્યારે તેઓ છન્કાર કરવાને બદલે પોતે કરેલાં કૃત્ય કશુંલ કરે, વર્ણવી ખતાવે, ત્યારે તેમના કહેવા ઉપર મને વિશ્વાસ આવે ખેડામાં રેલના પાટા ઉખેડવામાં આવ્યા હતા, એ કામ ગણમાર્ગમાં માણસોએ કર્ણું હતું તેઓ દાર પીનારા તો નડીઆઠીઓનો તેમજ હાથ નહોતો જો તેઓને ખખર હોત તો તેઓ એ કામ અટકાવત એમ હું માનું છું. આ વિષે ખખર આપનારાઓ તરફ મારું એટલું માન છે કે તેઓની હકીકત ઉપર હું જરૂર વિશ્વાસ યુકે

— માંથીજની જુગાની —

સૌ—જેમણે મુંઢા કર્યા તેવા માણસોને સળ બધ છે કે ?

જૌ—હું નિશ્ચયપૂર્વક નથી કહી શકતો. સળ કેને બધ એ તરફ મેં ધ્યાન મૂકી આપ્યું.

સૌ—તમારા એક કામળમાં તમે કામદાનો સવિનય ભગ બધ કરવાનાં કારણો આપ્યા છે અને ૨૨ી શર કરવાની શરતો જણાવી છે. તમે એમ કહ્યું છે કે લોકો ન્યા સુધી ખૂનામરફી કરે એવો ભય રહે ત્યા સુધી તમે કામદાનો ભગ શર ન કરો, અને તમે એમ પણ બતાવ્યું છે કે જુલાઈ માસ સુધીમા લોકો તમે કામદાનો ભગ કરી શકો એટલા તૈયાર થયા હશે એમિલ મહિનાના અનુભવ પછી તમે એવું કેમ ધારી લેશ્યા ?

જૌ—લોકોનો અનુભવ લીધા પછી, લોકોનો પશ્ચાત્તાપ સાંભળ્યા પછી મને વિશ્વાસ આવ્યો કે લોકો સમજી ગયા હોવા એમણે

— ગાંધીજીની જુથાની —

સૌ—ત્યારે તમને એટલી કુંદી મુશ્કેલી ખાત્રી થઈ ગઈ કે લોકો સત્યાગ્રહનું ઉત્કું રહસ્ય સમજી ગયા ?

જૌ—એવું તો મેં કંઈ નથી બાજુ. લોકો સત્યાગ્રહનું ઉત્કું રહસ્ય ન સમજ્યા હોય એ હું સ્વીકારી શકું છું પણ લોકો એટલું સમજી ગયા કે જો તેઓ કાયદાનો સવિનય ભંગ કરવામાં ભાગ ન લે તોયે તેઓ તેવા સત્યાગ્રહીઓને ખૂનામચ્છીથી દૂર રહી અહિંસાનું તત્ત્વ પાળીને મદદ કરે. એટલું લઘુત્તર શરીર શરૂ કરવાને સાર બસ થાય

સૌ—જને જો લોકો એટલું પણ ન સમજ્યા હોય તો તમે સરકારે કરેલી મિલીટરી ગેઠવણી ઉપર સુધેહ ઝળવાવાનો આધાર રાખ્યો ?

જૌ—હા જી

સૌ—એટલે એમ થયું કે તમે કાયદાનો ભંગ કરવાની મળે લઈ સફળ એટલા

— માંથીછની જુગની —

સાર તમે હિન્દુસ્તાનમા બધે લશ્કર ગોઠવાય
નય એમ ઇચ્છ્યું.

જૉ—મારા કામળનો એવો અર્થ
નથી હું એ પ્રમાણે ઇચ્છવાનો યુદ્ધો ન
કરે જે અર્થ મેં કયો છે એ અર્થ
સ્વીકારવા હું આપને સૂચવું છું

સૌ—તમે એ પ્રમાણે ન ઇચ્છો તો
તમ મિલીટરી ગોઠવણનું લખ્યું છે તેનો
શો અર્થ ?

જૉ—એનો અર્થ સીધો છે જે
સરકાર મેં ઇચ્છ્યા વિના કે સૂચવ્યા
વિના અનાયાસે પોતાની મેળે એવી લશ્કરી
ગોઠવણી કરે કે જેથી ખુનામરહી થવાનો
સંભવ જ ન રહે, તો મારા જેવા સત્યા-
ગ્રહીને કાયદાનો સંવિનય ભંગ કરવાનો
કંઈ ખાધ ન હોય પણ કાયદાનો સંવિનય
ભંગ કરવાની ખાતર સત્યાગ્રહીથી લશ્કરી
ગોઠવણી માગી કે ઇચ્છી ન શકાય. તેથી જ
આપની કલ્પના અથર્થ નથી એમ હું કહું

— અધીશનો સુમાની —

હુ ૧ળી, વાહસરાયે અને ગવર્નર સાહેબે
જ્યારે મને કહ્યું કે જો હું હિન્દુસ્તાન એક
લશ્કરી હાવણી થઈ જાય એવું ન ઇચ્છતો
હોઉં તો મારે સત્યાગ્રહ મોકૂફ રાખવો
જોઈએ, ત્યારે મેં મારી એવી ઇચ્છા કોઈ
દાગે ન હોય એવું કાનૂની સવિનય ભગ
મોકૂફ ગખીને સિદ્ધ કરી આપ્યું.

સ૦—મજૂરોની ગામતમા તમે શું
કહેવા ઇચ્છો છો ?

જ૦—હું માનું છું કે મજૂરોની ઉપર
બહુ મોટો જોગો નાખવામા આવ્યો છે,
અને તેઓની પાસેથી એ દડ ઉધરાવવાને
સમય પણ ધણો ખરાબ ચૂટવામા આવ્યો
છે પણ મિં. કૅટરીલે હમેશા પોતાની
કાચીદાંમા એટલી બધી ખાનદાની બતાવી
છે અને એમિલ માસમાં તેમણે એટલી
બધી સખરી બતાવી છે કે તેમના કોઈ પણ
દાર્થને વિષે ફરીયાદ કરના મને અતિશય
સંકોચ થાય છે.

૫. જગતનારાયણના સવાલો

૫. જગતનારાયણ—મહાત્માજી, તમે
અરાજક બધ થાપ એવા ઉપાયો લેવાની
સામે તો નથી ના ?

ગાંધીજી—ના જી

સૌ—ત્યારે તમે રાસેટ ઍક્ટની સામે
સાથી થયા ?

જૌ—રાસેટ ઍક્ટની સામે મારી
મોટામા મોટી ફ્લીલ એ છે કે એ કાયદો
આખી પ્રજાની ઉપર એક આરોપ રૂપે
ધડાયો છે.

— બાંધીછત્રી જુમાની —

મુઠ—એ કાયદામાં રૈયતના બચાવોની કેટલીક કલમો છે એને વધે તમે શું કહેશો ?

જુઠ—મને તો એ કલમો બચકર બળની સમાન લાગે છે. કારણ એ કલમોથી અમલદાર અને પ્રજા એમ માની જેસે કે પ્રજાનો બચાવ કંઈ અશે પણ થાય છે. આથી અમલદાર વધારે બેજવાબદાર બને અને પ્રજા ગદ્યલતમાં પડે. ઘણો વિચાર કરતા એ કાયદાનો અચાલુ હું કોઈ પણ રીતે ન બોધ શક્યો ત્યારે જ સામે થયો. વળી અરાજકને સંજ્ઞા કરવા સારૂ સામાન્ય કાયદાઓ પૂરતા છે એવી મારી માન્યતા છે

સઃ—સત્યાગ્રહની લડતમાં સરકારને પંજવણી થવાનો સવાલ ઉઠાવવામાં આવ્યો છે. સરકારને પંજવતાં તમે ડરો કે ?

જુઠ—સત્યાગ્રહીથી સરકારને કે કોઈને પંજવવાની ખાતર કશી હિંમત્યાસ થવાવાય

— ગાંધીજીની જુગારની —

જ નહિ. પણ સત્યાગ્રહીના કોઈ પણ કાર્યથી સરકાર કે ખીજ કોઈને ન ઇચ્છતા છતાં પણ પજવણી થાય તો તેથી કંઈ સત્યાગ્રહી ડરે નહિ સત્યાગ્રહની લડત અને ખીજ લડતમાં આટલો ભેદ છે કે સામાન્ય લડત ધણી વેળા પજવણીને ખાતર સર કરવામાં આવે છે

શ્રી ૦—તમે એટલું ક્યુન કરશો કે બધી લડતમાં જીતને આધાર સખ્યા ઉપર હોય છે ?

જી ૬—ખીજ લડતને વિષે એ વાત ખરી છે, પણ સત્યાગ્રહમાં જો કે સખ્યા હોય તો જાણે સારું, તથાપિ સત્યાગ્રહ સખ્યાની ઉપર મુદત આધાર નથી રાખતો.

સૌ ૦—પણ તમે જોમ અને તેમ વધારે માણસો સત્યાગ્રહમાં જોવાનો પ્રયત્ન નો જરૂર કરો—

— માંધીછની જુગની —

૪૦—એ પણ સર્વાશે બરાબર નથી
કેમકે સત્યાગ્રહનો આધાર તો કેવળ સત્ય
ઉપર અને સત્યાગ્રહીની તપશ્ચર્યા ઉપર
રહેશે છે

સૌ—પણ એક માણસનો અવાજ
રાજ્યપ્રકાશી મામલામાં કેટલું કામ કરે ?

૪૦—એ ઘણું કરે એ બતાવવાનો
મારો પ્રયત્ન છે

સૌ—તમે માતો છો કે અગ્રિય
અમલદારો એક માણસનું કંઈ સાંભળે ?

૪૦—એવું બનેલું મેં જોયું છે હોર્ડ
બેન્ટિન્ટ ફ્રેશવયદ્ર સેનને સારૂ મિન્ બેન્ટિન્ટ
બન્યા

સૌ—પણ એ તો તમે એક બારે
માણસનો દાખલો આપ્યો

૪૦—સામાન્ય માણસ પણ નીતિ
કેળવી શકે છે જો કે અક્ષરશાનની જરૂર
હું માનું છું અને આપણી પ્રજામાં ઘણા
નિરક્ષર છે, તોપણ સત્યાગ્રહનો મત્ર

— આંધ્રીજીની જીભાની —

કેવળ નિરક્ષર માણસોને પણ આપવામાં જરાયે અડચણ ન આવે એવો મારો બહેનો અનુભવ છે.

સૌ—દક્ષિણ આફ્રિકામાં તમે ફતેહ મેળવી શક્યા એનું શું કારણ મના છે ?

જૌ—સામાન્ય રીતે એમ કહી શકાય કે ત્યાં ધણા સૌપુરુષો જેલ જવા તૈયાર થયા અને જરાયે મર્યાદા ન મેલી અને શાંતિ ભળવી શક્યા એ કારણ હું ફતેહનું માનું છું.

સૌ—ત્યારે તમે એમ કયુલ નહિ કરો કે સત્યાગ્રહની લડતમાં પણ તમારે ધણાં માણસોની જરૂર તો ખરી ?

જૌ—ના જી ધણાં માણસો હોય તો ફતેહ વહેલી મળે એમ હું માનું છું ખરો, પણ તે વિના ન જ મળી શકે એવું હું નથી માનતો. દક્ષિણ આફ્રિકામાં જો કે સખ્યાને લીધે જોર મળ્યું એમ કયુલ કરવું જ નોંધ્યું, છતાં લડતનું ખર્ચ રહસ્ય અને ખર્ચ જોર તો તેની શુદ્ધતામાં અને શુદ્ધ

— માંધીજીની કુમાવી —

સાધનોમા હતું એવી મારી દૃઢ માન્યતા છે. અને સાધનની શુદ્ધતાને લીધે હું કશિયુ આફ્રિકામાં પ્રતિકુળ સંજોગો છતાં કશિયુ આફ્રિકાના અગ્રેસરોની સહાનુભૂતિ મેળવી શક્યો હતો. વળી જોએ ખૂનામરડાને વિષે મદદ રાખનાર છે તેવા માણસોના ઉત્સાહને પોપી શકે એવું ધાર્મિક સાધન તો સત્યાગ્રહ જ છે.

સૌ—જે ભય સત્યાગ્રહને વિષે સર ચીમનલાલને છે તેવો મને નથી વ્યક્તિઓ કાયદાનો ભગ શરૂ કરે તો ખોદુ જ પરિણામ આવે એમ હું માનતો નથી. ન્યા ન્યા માણસો પોતાના માનને સાર જોલમા જવા તૈયાર થાય છે, ત્યાં ત્યાં ભોંકો હોયે ચડેલા હોવા જોધ્યે એમ હું માનું છું પણ સત્યાગ્રહની વિશેષતા શી છે, એ જાણવા મેં કેટલાક સવાલો પૂછ્યા છે.

જૌ—સત્યાગ્રહમાં નીતિ પ્રધાન છે, તેથી ભોંકોમા નીતિનું શિક્ષણ, નીતિને

— અધીકારની શુભાંશી —

વિશે માવ, ફેલાવાં જોઈએ. સખ્યાબધ માણસો સત્યાગ્રહી થાય તેમા કે'ઈ પણ સરકારને ગભરાવવાનું કારણ હોય જ નહિ કાયદા પ્રત્યે માન ગણવું એ આપણી ફરજ છે. તેથી કાયદા કરનારાઓની એવી ફરજ છે કે લોકસમ્રહ થાય તેવા જ કાયદા પસાર કરે. સત્યાગ્રહ મડળને કાયદાનો ખંખ કરનારૂં મડળ કહેવું એ તો કેવળ અનુચિત છે. કાયદાને વિશે આપણુ માન સત્યાગ્રહ નથી રાખતો તેથી અને કાયદા પાળવાની તેનામા સામાન્ય વૃત્તિ હોય છે તેથી તે પોતાના પ્રયત્નથી હમેશા કાયદાને ઉચ્ચ પદે રખાવે છે

સૌ—તમે સત્યાગ્રહ શરૂ કર્યો તેનો હેતુ તો એ હશે કે પગ્દેશી ખીનજવાનદાર અમલદારોની સામે સત્યાગ્રહ સિવાય ખીન્નું ઉધીયાર તમારી પાસે ન હોઈ શકે—

જૌ—છેક એમ મારાથી નહિ કંઠી શકાય. હું તો જરૂર જણાયે પ્રજાને જવાબ-

— માંધીજીની જુગારી —

દારી સત્તા મળ્યા પછી પણ સત્યાગ્રહની આવશ્યકતા કહી શકું છું. વળી લોકોના ખવાસોના અસાનનો જે બચાવ અમેજો કરી શકે તે આપણા કારભારીઓ નહિ કરી શકે

સ૦—પણ જ્યારે આપણને પૂરી સત્તા મળશે, ત્યારે આપણે આપણા કારભારીઓને બરતરફ કરી શકીએ છીએ.

જ૦—એવો ભરોસો પણ હું સદાયને સાર ન રાખી શકું હૃદયડમા ધણી કારભારીઓ પ્રજાનું માન અને પ્રજાનો વિશ્વાસ ખોવા છતાં પણ અધિકારને વળગી રહી શક્યા છે એવું આપણે ત્યાં પણ નહિ બને એમ માનવાને મને કંઈ કારણ નથી. એટલે આપણને સપૂર્ણ સત્તા મળે ત્યારે પણ આપણે સત્યાગ્રહ કરવો પડે એ હું કહી શકું છું.

સ૦—જો આપણા અમલદારો દિલ્લી જ હોય તો લોકો કાયદાને વધારે માન

— ગાંધીજીની જુગારની —

આપે અને કામદા ભગ કરવાનો પ્રસંગ
ઓછો આવે એમ તમે કયુલ કરશો કે ?

જાહેર એમ નથી માનતો. અંગ્રિજ
અમલદારની બૂલ તો કેટલીક તેના અશાન-
ને લીધે હોય છે અને તેથી તે માફ થઈ
શકે પણ હિન્દી અમલદારની બૂલને સાર
તેવો કદ ખચાવ ન જ હોઈ શકે. જ્યાં
રાજ્યસત્તા પ્રજાને જવાબદાર છે, ત્યાં પણ
પ્રધાનોએ ગંભીર જૂથો કરેલી મે જોઈ છે,
અને પ્રધાનોએ ખીનજવાબદાર રીતે
કામ કરેલું છે એમ મે અનુભવ્યું છે
એટલે સત્યાગ્રહીને તો બધા સરખા છે. એ
જ્યાં અન્યાય જુઓ ત્યાં જરૂર સામે થાય.
અમલદારવર્ગની પાસેથી નીતિયુક્ત
લોકમતને સાર સંપૂર્ણ માન મેળવવું એ
સત્યાગ્રહીનું કાર્ય છે, અને થોડા પ્રયત્નો
કરીને તે સરળતા મેળવે છે. જો હું લોકોને
સત્યાગ્રહ બરોબર સમજાવી શકું અને
તેઓની પાસે સત્યાગ્રહના નિયમોનું પાલન

— મધીલીની શુભાની —

કરાવી શકું તો વાઘસરાય રોમેટ એક
રહ ન કરે તો તેમની પાસેથી રાજનામું
લેવડાવી શકું.

સૌ—તમે હડતાળને સત્યાગ્રહનું અંગ
મણો છો કે ? .

જૌ—ના જી હડતાળ સત્યાગ્રહની
હોઈ શકે તેમ દુરાગ્રહીની પણ હોઈ શકે.
અરેખરી અમત્ય ન હોય ત્યાં સુધી હડતાળ
ન કરવી જોઈએ એવી મારી માન્યતા છે
૬ ફી એપ્રિલ પછી પણ મિં હૌર્નિમેન્ને
વિષે તેમજ ખિયાશતને વિષે હડતાળ
પડાવવામા મે ભાગ લીધો હતો પણ તેમાથી
હું કંઈ માડું પરિણામ જોઈ શક્યો નથી.

સૌ—સત્યાગ્રહને અંગે જરાયે અસહાનિત
ન થાય એવું તમે ઇચ્છો ખરા ?

જૌ—એવું ઇચ્છું નહિ એટલું જ નહિ,
પણ હું એવું થાય તો નિન્સ થાઈ. જે
અનસૂયા બહેન અને હું પકડાયાં હોઈએ,
અને મજુરોમા કંઈ પણ અસહાનિત ન થાય

— માંધીછની જુવાની —

તો અમે જરૂર નિરાશ થઈએ પણ
સત્યામ્રહીની અશાન્તિ ખૂનામચ્છાનું સ્વરૂપ
કદિ ન પકડે સત્યામ્રહી બીજાને દુઃખે
દુઃખી થાય અને એક જોય જાય તો
બીજા જોયમાં પહોંચવાની યોગ્ય વજનીજ
કરે. આવી અશાન્તિ સત્યામ્રહને અમે
હું છું

સૌ—તમે ૧૧મી એપ્રિલે મુબમ
પાછા ફર્યા ત્યારે પાપધુની મયા; તે વિશે
એમ કહેવાયું છે કે તમારું લોકોએ ન
માન્યું

જૌ—એ બરોબર નથી જેઓએ
મારું સાંભળ્યું તેઓએ મારું કહેવું બરોબર
માન્યું

સૌ—મારી પાસે એક રિપોર્ટ છે
તેમાં એમ લખ્યું છે કે તમારી મનિ અચળ
છે, છતાં તમે માદગીનો ડોળ કરો છો !

જૌ—હું તો એટલું જ કહી શકું કે
એ મેળ જુદાલું છે

— માંખીજીની જુગાની —

સૌ—વળાં લમે તે દડાડે એવા ફરી
ગમ્મ કે ભાગીને એક ધરમા કુપાઇ ગયા ?

જૌ—એ પણ તલન જૂઠું છે, કેમકે
હું છેવટ સુધી ટોળામાં હતો ને ન્યારે
ઘોડેસ્વારોના કુમલો થયો ત્યારે તે મે
પોતે જોયેલો ને છેવટે તે જ બાળ્યત વાત
કરવા હું પો કમિશનર મિ. મિલિટરીની
પાસે ગયો હતો.

સૌ—તમે કહો છો કે અમદાવાદમાં
માર્ચલ લોની જરૂર ન હતી

જૌ—મારો એવો અભિપ્રાય છે

સૌ—પણ જો મિલીટરી અમલદાર
કહે કે જરૂર હતી તો તમે શું કહો ?

જૌ—તો હું કહું કે જે હમીકત
મારી પામે છે તેટલી માર્ચલ લો જાહેર
કરવાને સારૂ પૂરતી નથી.

સૌ—તમે કહો છો કે કેટલાક નિર્દોષ
માણસો માર્યા ગયા

જૌ—એ મારો ખાસ અભિપ્રાય છે.

— અંધીણી જુનાની —

સૌ—તમે એમ કહેશો કે તમારી
પાસે એ બાળતનો ચેકસ પુરાવો છે ?

જૌ—મારી ખાતરીને સારૂ પૂરતો છે

સૌ—એ બાળત તમે મિં ચેટશીલને
લખ્યું હતું ?

જૌ—હા જી

સૌ—તેમણે ફરીયાદ કરનારને તેમની
પાસે મોકલવા કહેલું ?

જૌ—હા જી.

સૌ—પછી તમે કેમ પગલા બચાં ?

જૌ—મેં ન બચાં, કેમકે માર્શલ
હો તો મે લખ્યું તેજ દહાડે રાતના એચી
લેવામા આવ્યો મિં ચેટશીલને હું બહુ
ખાનદાન અમલદાર ગણ્યું છું એમના
જેઠલી પ્રામાણિકતા ને નિર્ભળતા મે
થોડા જ અમલદારોમા જોઈ છે તેમને
નકામી તકલીફ આપી અથવા તેમના
અમલની ટીકા સરખી પ્રજા કરવી પડે
એમા મને દુખ થાય તેમની બૂલોમા

— માંધીયની જુગારી —

પણ હું તો ખાનદાની જોઈ સૂકું છું. હું
 તમને કહેવા છઠ્ઠું છું કે આ બાબતને
 તમે વધારે ન ચૂંચો મેં કમુલ કયું છે
 કે મુબદ્દની સરકારે એપ્રિલ માસમાં એટલું
 બહુ ડહાપણ બતાવ્યું કે તેમની સામે
 ફરીયાદ કરવા જેવું નથી. પણ જ્યારે
 મારે બધી ખીનાતું પૃથક્કરણ કરવું રહ્યું
 હોય ત્યારે જે દોષ મેં જોયા હોય તે
 પણ મારાથી જળવાય તેટલી સમ્યક્તાથી
 હું બતાવી આપુ એ મારો ધર્મ થયો,
 ને મેં તેમ કયું છે પણ નિર્દોષ માર્યા
 મયા તેની ઉપર બહુ વજન મુકી હું તેની
 ભારે ફરીયાદ કરવા માગતો નથી

સ્થાનિક ચૂંટણીના સવાલો

મિ. કેમ્પ—હું ક્યુલ કં હું કે
તમે તમારી જુઓની કેવળ ન્યાયપુર સર
આપી છે. હવે મારે કંઈ પૂછવાનું નથી.

*

*

બે. હવજીલાલ—તમે હિન્દુસ્તાનમાં
આત્મા ત્યારથી જ અમદાવાદમાં વસ્યા છે ?

ગાંધીજી—હા જી

સર—તમે અમદાવાદના જાહેરજનના
ભાગ લીધો છે ?

જી—હા જી

સર—તમે અનસુયાબાઈને તેમના
મજુરોના કાર્યમાં મદદ કરી હતી ત્યારે
મજુરોમાં પૂણું શાન્તિ જળવાઈ હતી ?

— ગાંધીજીની જુમાની —

જૉ—હા જી

સૉ—એપ્રિલની ૧૩મી તારીખે તમે અમદાવાદ આવ્યા ત્યારે તેજ દહાડે તમે ભહેર સભા ભરવા ધારેલું ?

જૉ—હા જી.

સૉ—પણ તે દિવસે માર્શલ લૉને લીધે ધણા માણસો હાજર ન રહી શકે એમ તમે જોયું તેથી ૧૪મીએ સભા ભરી ?

જૉ—હા જી તે દિવસે બધાને નોટીસ વેળાસર ન પહોંચી શકે એમ લાગ્યું

સૉ—૧૪ મીની સભામાં ધણા માણસો હાજર થયેલા ?

જૉ—હા જી

સૉ—તેમાં તદ્દન શાન્તિ રહેલી ?

જૉ—હા જી એટલું જ નહિ પણ તેમાં પાદરી ડૉ ગિમેસ્પી હાજર રહેલા તેમની તરફ હજારો આવેલા માણસો વિવેકપૂર્વક વર્ત્યા હતા

— ગાંધીજીની જુમાની —

સત—મિં ગાંધીજી કહે છે કે તમે તમારા અનુયાયીઓ વધારવાની જાતર ખૂનામચ્છી વણોડી અને તેટલા જ કાચુસર તમે ગુન્હેગારોનાં નામ આપવાની ના પાડી.

જ—એનો જવાબ હું એટલો જ આપું કે મિં ગાંધીજી મારા પ્રત્યે હિંસાહીન રહ્યો છે

સાહેબજાદાના સવાલો

સાહેબજાદા૦—મિ० ગાંધી, હું તમને
ચોડાક સવાલો પૂછીશ. રીસેટ કામદો થયો.
તમાર અગાડની સ્થિતિ જરા યાદ કરો.
લડાઇ પહેલા હિન્દુસ્તાનમા ચોમેર સખ્યા-
બધ પૂનામરકીના ગુન્હાઓ થતા હતા,
નહિ ?

ગાંધીજી૦—આખા હિન્દુસ્તાનમા
સખ્યાબધ તેવા ગુન્હાઓ થતા હતા એ
અભિપ્રાયને હું મળતો નથી આવતો

સ૦—ઓખમા ઓખા બગાળમ્મ તો
સરકારથી ન ડરનાગ સોડોને હાથે ધોડો

— જાંબીજીની લુભાની —

ચક્રી હતી, ખૂતે ચતા હતા, દિશ્વીમા
ગાઇસરાય પર ઝોમ્મ ફેલામા આવ્યો
હતો—

૪૮—૭.

સ૦—બ્રાહ્મણ આવા કુલ્યોના મંદિર-
બંધ મુકદ્દમાઓ આત્મા હતા—

૪૯—૭

સ૦—અને આ બનાવોને લીધે જ
કાયદા તથા બવરથા બબ્બવવાની ખાતર
સરકારે જસ્ટિસ રોયેટના પ્રમુખપણા હેઠળ
ત્રણ આગેવાન જાગેનું કમીશન નીમ્યું—

૫૦—૭

સ૦—તેમણે આ આખા સંવાલની
બમ્બીક તપાસ કરી અને સરકારને રિપોર્ટ
કર્યો તેમાં માગ ધારવા પ્રમાણે ચોક્કસ
પ્રકારના કાયદા ઘડવા વિષે બલામણ્ય કરી
તમે એવું કહી ગયા કે એ રિપોર્ટમાં
દસવેલા નિર્ણયો જોડે તમે મળતા નથી
આવના, ખરું ?

— ગાંધીજીની ભુખાની —

જૉ—જી હા. હું નથી મળતો આવતો.

સૉ—એ બલામણો જોડે મળતા ન થવાનાં તમારા કારણો તમે દર્શાવશો ?

જૉ—કારણ રૉલેટ કમિટીના રિપોર્ટમાં રજૂ કરવામાં આવેલી હકીકતો એવા કસા કાયદા બડવાની જરૂર પૂરવાર કરનારી મને જરા પણ નથી લાગી ઉલટું એ જ હકીકતોના આધાર પર હું તો એથી તફન જુદા પ્રકારની બલામણો કહું. આવા પ્રકારનો એ રિપોર્ટ વાંચ્યા પછી મારો મત બધાયો હતો.

સૉ—પણ સરકારને જે પ્રકારની માહિતી મળી હતી તે મુજબ દેશમાં હકીકતમાં જ ગંભીર ગુન્હાઓ થતા હતા એ વાતની તો તમે ના નથી કહેતા ?

જૉ—ખીન દેશોમાં બને છે તેથી વધારે ગંભીર ગુન્હાઓ નહિ જ અને ખૂંડે જોતાં આખા હિન્દુસ્તાનમાં તો ગંભીર

— ગાંધીજીનાં શુભાંશી —

ગુન્હા દેશાયા જ નથી માત્ર બંગાળમાં જ
ખૂનામરફી રહી છે બાકી તો ક્યાંક ક્યાંક
કવચિત્ હમકલુ થયું હશે. અને બંગાળ
એટલે કંઈ આખું હિન્દુસ્તાન નહિ જ

૨૭—ખૂનામરફી અને ગુન્હાઓ
બંગાળમાં ખૂબ ચાલેલાં, નહિ ?

૪૭—એનું મહત્ત્વ ઘટાડવા હું નથી
છત્તો. સરકારને આકરા ઇલાજો મેવા
પડે એટલા ગંભીર ગુન્હાઓ બંગાળમાં
બનતા હતા એ પણ હું સ્વીકારી લઉં.
હતા હું એ પણ કહી દેવા છત્તુ છું કે
ફોર્સેટ કમિટીએ જે હકીકતોના આધાર
ઉપર પોતાનો રિપોર્ટ બહોલો તે હકીકતો
એવા નિર્ણય ઉપર આવવું પડે એવી
નહોતી જ. આમાં કદાચ હું સાવ જૂલ
ખાતો હોઈશ, પણ ફોર્સેટ કમિટીના
રિપોર્ટમાં એક મોટામાં મોટો દોષ એ
રહેશે છે કે એમાંની લગભગ બધી જ

— માંખીલની જુગની —

હકીકતો છૂપી રીતે લેવાયેલી અને સરકારી અમલદારો મારફત એકઠી થયેલી છે.

સૌ—હલીલની ખાતર માની લાધ્યે કે એ હકીકતો રૉબેટ કમિટીએ કયો તેવો રિપોર્ટ કરવાને બસ નહોતી, છતાં એ રિપોર્ટથી સ્વતંત્ર પણ આકર ઉપાયો લેવાની જરૂરીઆત બંગાળપૂરતી તો હતી જ એ તમે કબૂલ કરો છો ?

જૌ—હું એ કબૂલ કરું છું

સૌ—તો પછી એ સ્થિતિને પહોંચી વળવાને સરકારે તમારા અભિપ્રાય પ્રમાણે શા ઉપાયો યોજવા ધટતા હતા ?

જૌ—પણ સરકાર તો હું સાદા નાપસદ કરું છું એવા ઉપાયો યોજી ચૂકી છે મારા કહેવાની મતલબ એટલી જ છે કે એવા પ્રકારના ચુન્કાઓ નાખી કરવાને મનજીત ઉપાયો લેવાનો સરકારને હક હોય છે, અમર તેમ કરવું એ હોય પ્રસંગે તેમની ફરજ પણ હોઈ શકે સરકારે કેવા ઉપાયો

— આંધ્રીજીની શુભાશી —

ચોજવા નોંધ્યે એનો જવાબ તો હું
એટલો જ આપી શકું કે રૉસેટ ઍક્ટ તો
નહિ જ અલબત્ત, સરકારે શા ઉપાયો
ચોજવા એ સૂચવવાનું કામ માઈ નથી.
પણ એ કામ માઈ હોય તોયે હું તો જે
કંઈ સૂચવું તે ગુન્હેગારોને સુધારવાના
સ્વરૂપના ઇલાજો હોય, દબાવવાના સ્વરૂપના
નહિ. જ્યારે સરકારી ઉપાયો તો એકેએક
દબાવવાના સ્વરૂપના જ છે

૨૩૦—માણુસજ્જતના આજના સ્વભાવ-
ને ધ્યાનમાં લેતા કાયદા અને વ્યવસ્થા
જાળવવાની જોખમદારીવાળી સરકારને
ધણીવાર પોતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ પણ
સખ્તાઈના કાયદાઓ કરવા પડે છે એટલું મેં
તમે નહિ સ્વીકારો ?

૨૪૦—એ હું કબૂલ કરીશ, અને
એ જ કારણથી હું એટલું જ કહું છું કે
મારી અત્યારની સ્થિતિમાં તો સરકાર જે
ઉપાયો ચોજે તેને હું કેવળ તપાસી શકું

— મોંઘીશની વૃત્તિ —

અને તે પર ટીકા કરી શકુ પણ સરકારે
 કેવાં પગલાં લેવા જોઈએ તે સૂચવવા બેસી
 તો તો તે જ ક્ષણે મારું મન ગુન્હેગારને
 સજા કરવાને બદલે સુધારવાનું કહેવા મડી
 જાય આમ મારે કાયદો પડવાનો હોય
 તો તે એવા સ્વરૂપનો જ પડાય છતાં હું
 કહી ગયો કે દબાવવાના સ્વરૂપના કાયદા
 પડવાના સરકારના હકનો પણ હું ઇન્કાર
 નથી કરતો.

સૌ—આટલું બધું તમે કબૂલ રાખો
 છો ત્યારે તો હું તમને એમ જરૂર પૂછી
 શકું કે જે ચોક્કસ (રૅસીટ) કાયદા સામે
 તમે ટીકા કરો છો તેની જગ્યાએ તમે
 સરકારને કેવો કાયદો પડવાનું સૂચવો ?

જૌ—હું આપને જણાવી ચૂક્યો કે
 એનો તો હું માત્ર નકારાર્થી જ જવાબ
 આપી શકું મારો જવાબ એનો એ જ છે
 કે 'રૅસીટ ચોક્કસ તો નહિ જ' અને હું
 તેના કારણો પણ આપી શકું રૅસીટ

— માંખીછની જુગામી —

એકથી પારાપોથીને કલકિત કર્યા વગર જ
વાઈસરાયના હાથમા પૂરતી સત્તા છે. આ
કાયદો તો હિન્દુસ્તાનમા કેમ દિવસ ન
વસ્યો હોય એવો કેમ માણસ કદિ
પારાપોથી ઉઠાડીને વાગે તો એના મગજ
ઉપર એક જ ન જૂસાય એવી છાપ પડે
કે હિન્દુસ્તાન ખૂનામરછીના ગુન્હાઓથી
કેવળ ઉભરાઈ રહ્યું હોય એમથી હું ચેકસ
માર્નું છું કે વાઈસરાયના હાથમા જે સત્તાઓ
છે તે ખૂનામરછીની જડ ઉઘેડવાને તદ્દન
પૂરતી છે અને વાઈસરાય જે એનો
ઉપયોગ ન કરે અને વધુ સત્તા માગે તો
એ એમની ભૂલ છે સકલકાળના કાયદા
કરવાની એમને સત્તા છે અને એનો
ઉપયોગ એમણે તો તેમણે કર્યો પડે

૨૦—તમે ‘ઓર્ડિનન્સો’ (Ordinances) ની વાત કરો છો ?

જી—હા જ એમ કરવામા તેઓ
સાહેબ વ્યાજબી લેખાય આનાં કારણો

— માંથીછની જુખાવ —

પણ હું આપી શકું તેમ હું. કારણ આ વિષે મેં પૂરી ચર્ચા કરી છે. મેં રાતની રાતો વિચાર કરવામાં માળી છે કે ના. હોર્ડ એમ્સફર્ડ જેવા શાન્ત મનના ગૃહસ્થ જાળમાં કેવી રીતે ફસાયા હશે એમની પાસે આવા સકટકાળના કાયદાઓ ધડવાની સત્તા છે. તેનો તેઓ ઉપયોગ કરી શકે છે તેમ કરવામાં તેમને કોઈ રોકે તેમ નથી અને ધારાસભાને પૂછવાને પણ તેઓ બધાએલા નથી તેઓ સાહેબ એક ચોક્કસ જોખમદારીભર્યું પગલું લે, તેનું વ્યાજબીપણું તેઓ પાછળથી ધારાસભા સમક્ષ અથવા પ્રજા સમક્ષ અગર આજ કાય છે તેમ લોકમત આગળ પૂરવાર કરી બતાવે એટલે બસ જ્યારે બહીં તો ચોક્કસ બનાવોની સંભવિતતા તેઓ અગાઉથી માની લે છે અને દેશની સામાન્ય ધારાપૌથીમાં એક નવો કાયદો ઉમેરી દે છે. મારી ચોક્કસ માન્યતા છે કે હકીકતમાં કારણારી

— ગાંધીજીની જુમાની —

સરકાર આ બાબતમાં જરૂર હતી તે કરતાં હદ બહાર આગળ દોડી ગઇ છે

સૌ—રૉલેટ કાયદો વાચવાનો લાભ મને નથી મળ્યો, પણ હું ખાઈ છું કે એ તો માત્ર જરૂર પડ્યે અમુક સત્તા આપનારો કાયદો છે એટલે એ પસાર થયો એટલા જ ઉપરથી એ અમલમાં મુકાયો એવું કંઈ નથી

જૌ—એટલું બાદ કરીએ તો ?

સૌ—વળી, ગર્વનર જનરલે એવી મજૂરી આપવી જોઈએ કે દેશના અમુક ભાગમાં આ કાયદો લાગુ પાડવો. આમાં શું પ્રજાનું પૂરતું રક્ષણ નથી રહેલું ?

જૌ—ઝાંટાભાર નહિ જે રીતે એવી મજૂરીઓ આપવામાં આવેછે તેનો મને પૂરતો અનુભવ છે એ મજૂરીનું મૂળ જ ખરૂં જોતાં દૂષિત હોય છે મૂળમાં ધણીવાર એકાદ પોલીસ અમલદાર—અથવા અમલદારે શાનો ? એકાદ પોલીસનો માણસ—જ

— માધીછની - જુગની —

વાત ઉભી કરે. તે જઈને પોતાના ઉપરીના કાન બલેરે કે 'સાહેબ, રસાણે ઠેકાણે તો આમની વાત આમ બને છે' બસ પેસે. ઉપરી અમલદાર ખરી ખીના તપાસવા નેટસે ઉડે. ઉતરે કે ન પણ ઉતરે એ તો પેલા ખબર આપનારની નજરે જ એ ખીનાને જુએ આમ એ ખીનાના મૂળમા રહેશે. દોષ આગળ વધતા વધતા આખરે ઠેક વાઈસરાય સુધી પણ જઈ પહોંચે. આ આખી રીત જ તેની બધી શાસ્ત્રશુદ્ધ વિધિઓ છતાં આવી દોષભરી છે અને તેથી જ હું તેને ખોટી કહું છું આથી જ એક સામાન્ય વસ્તુ તરીકે એ જાહેર કરવાની સત્તા વાઈસરાયે સેની જોઈતી ન હતી. એમને પોતાની જોખમદારી પર કામ કરવું હોય તો તેઓ પોતે બસે આ કાયદો ધડે, પણ ધારાસભા તો આ કાયદો ન જ ધડી સકે.

સૌ—એટલે તમે એમ કહેવા માગો છો કે આવી મહત્ત્વની બાબતમા અમુક

— માંધીજીની જુગારી —

ખીના પોલીસના માણસથી ઉભી થઈ એટલા જ ઉપરથી છેક વાઘસરાય સુધીના બધા ઉપરી અમલદારો પોતાના અનુભવને કે પોતાની માહિતીને આધારે જાતે તપાસ કર્યા વગર જ એવી દરેક ખીના માની લેશે ?

જૉ—એમા ખીજી ન બને એમ હું નથી કહેતો, પણ આપણા જેવા રાજબાદશુમા તો એ જ પરિણામ આવે. અને આ વાત બહુતા છતા હિન્દુસ્તાન જેવા ખૂનામરજીના શુંહાઓથી ન ટેવાયેલા દેશમાં આટલી બધક સત્તા હું તો કારોબારી સરકારના હાથમા ન જ મુકું. ખૂનામરજી હિન્દુસ્તાનના એક છેડાથી ખીજા છેડા સુધી મોકોના હાડમા વ્યાપી ગઈ હોત તો કદાચ મે રૉલેટ કાયદાની વિરુદ્ધ કાંઈ ન કહ્યું હોત એમ હોત તો હું આ કાયદાને બધું તપસીલમા ઉતરીને તપાસવાની જરૂર જોત આત્યારે તો હું એ કાયદો તપાસવા કે તેને વિષે દલીલમા ઉતરના

— ગ્રંથીશની જુગાની —

પણ ન બેસું; કેમકે એના મૂળમાં રહેલો
સિદ્ધાન્ત જ ગેરવ્યાજની છે વળી મોઢ
એકલોકલ દાખલામાં એવી સખ્તાઈનું
વ્યાજનીપણું કદાચ હું જોઈ પણ ચકુ.
પણ અધિકારીઓ જાતે જ કહેવા માગે છે
તેમ આ તો આખી પ્રજાની સાથે કામ
ભેવાની વાત છે અને એની એ વ્યાપકતામાં
જ એની મજીરતા બચકર બને છે. કારણ
કે તેમાં તો મને તેવા માણસને સરકાર
પકડી શકે અને તેની પાસેથી જામી માગી
શકે

સૌ—તમે જાણો છો કે હાલ
દરમ્યાન હિન્દસરકાર કાયદાની રૂએ
સહીસલામતીને ખાતર જરૂર લીમવાથી
સખ્તાઈને બોકોને નજરે કરવામાં આવ્યા
હતા. સુબેદની સરતો ઉપર સહી થયા પછી,
અલખત હ મહિના વીત્યા બાદ આ બોકો
છૂટા થાય. એટલે બચકર બોકોને વિષે
સરકારે કેમ વર્તવું એ સવાલ ખેંચક ઉભો

— માંથી છની લુખાની —

બાપ, મને તે બડીએ કાશુ જાણુ કેવીથે
સ્થિતિ ઉભી થાય તેને પહોચી વળવા
સાર સરકાર પોતાના હાથમા કાપક હથીયાર
રાખે એમા તમે શો વાધો લ્યો ?

જ૦—હું માનપૂર્વક જણાવવા ઇચ્છુ
હું કે સરકારની પાસે આવુ હથીયાર
મોજૂદ છે. સકટકાળના કાયદા પસાર
કરવાની સત્તા વાઇસરાયને છે એ જ આવુ
હથીયાર છે મારા નમ્ર અભિપ્રાય પ્રમાણે
તો શાન્તિના કાળમા ફાસેટ એક્ટ જેવો
કાયદો બડી લેવાની ખાતર એક ભૂમિકા
તરીકે હિન્દસરકાર કાયદાનો ઉપયોગ ન જ
કરી શકાય એ કાયદો તો મુખ્યત્વે કરીને
લડાઇને અંગે જ પસાર થયો હતો અને
લડાઇને સમયે જે કાષ્ટ બરહાસ થાય એ
શાન્તિને સમયે કદિ બરહાસ ન થઈ શકે

સ૦—પશુ આ કાયદો તો માત્ર
અમુક સત્તા આપી મુકનારો છે, અને
વળી મા ત્રણ જ વર્ષને માટે છે

— માંથી છની ભુજાની —

જ૦—એ ખરૂં. પણ ત્રણ વરસને માટે પણ એક આખી પ્રજાને સજા કરવાની વાત માફ મન તો ન જ બરકાસ કરી શકે.

સ૦—હવે સત્યાગ્રહની હીલચાલ શા હેતુથી ઉપાડવામા આવેલી એ વિષે હું તમને કંઈક પૂછવા ઇચ્છુ છું. શું વધારે સારી રાજદ્વારી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા એ હીલચાલ ઉઠાવવામા આવેલી કે માત્ર પ્રજાને નાપસંદ હોય એવા અનીતિમાન કામદાની સામે ધવાના હથેયાર તરીકે જ એ હતી ? એની જરૂરીયાત કેવી રીતે ઊભી થયેલી ?

જ૦—એની જરૂરીયાત રૉલેટ કાયદો રદ કરાવવા માટેની લોકોની પ્રજાળ ઇચ્છા-માથી જ ઊભી થયેલી અરજીઓ વગેરે સામાન્ય સાધનોથી તમારા દુઃખની દાદ મેળવવામા તમે નિષ્ફળ થાઓ ત્યારે અસામાન્ય છતાં ગેરકાયદેસર તકિ એવું

— માંધીજીની જુગાની —

દાદ મેળવવાનું કાંઈ હથીયાર તમારી પાસે છે કે કેમ એ તમારે તપાસી જોવું રહ્યું, અને મેં જોયું કે ફાલેટ કાપકામા રહેલા જુલમની અને તેના મૂળમાં રહેલા બચની સાથે બાથ બીડવાનો સત્યાગ્રહ એ એક જ ઉપાય હતો.

સહ—કાયદેસર ઇલાજોથી તમે એ ન કરી શકત ?

જી—આથી હલકો બીજો કાંઈ સચોટ કાયદેસર ઇલાજ મારી નજરે પડતો નથી મારા એક બહુ મોટા શિવે મને સૂચવ્યું હતું કે મારે પ્રજાની પામે આમની સભા ઉપર પ્રથમ એકાદ જ ગી સહીઓવાળી અરજી કરાવીને તેના નિકાલની રાહ જોવી ઘટતી હતી. હું એમના મતને મળતો નથી આવતો. અને છતાં મારી ચોક્કસ માન્યતા છે કે કાયદેસર માર્ગે ફાલેટ બિલ સામેની હીલચાલ જો કે કરી શકાય તેમ હતું તોપણ તેવો પ્રયત્ન સહતર

— માંથી છની જુમાની —

નિષ્ફળ નીવડ્યો હોત. એ રસ્તે રાંભેટ
કાચડો કદાપિ રદ કરાવી શકત નહિ

સૌ—શા સાર ?

જૌ—કારણ, મારો આટલા પરસવો
રાજદારી અનુભવ એવો છે. એકેએક
રીતસર વિધિમા થઈને પસાર થયેલી કોઈ
અરજી આ દેશમા સફળ થયેલી થે બણી
નથી

સૌ—એ ઉપરથી સત્યાગ્રહ સિવાય
બીજો માર્ગ ખુલ્લો નથી એવા નિર્ણય
ઉપર તમે આવ્યા ?

જૌ—અલબત્ત. બીજો કોઈ ખાનદાની-
નો રસ્તો મારે માટે ખુલ્લો નહોતો.

સૌ—તમે જુમાનીમા કશું કે અધ-
કમરી કેળવણીને તમે અમલપણાથી વધોડે
ભય કર ગણ્યો છો. એ શું ખરું ?

જૌ—તદ્વન સાચું

સૌ—એમ માનવાના તમારા કારણો
મને દર્શાવશો ?

— માંધીજીની જીભાનો —

૪૦—કારણ કે આખા હિન્દુસ્તાનમાં મુસાફરી કરતાં મેં જોયું છે કે દેશની અજાણ્ય પ્રજાના કરતાં અધકચરી કેળવણી પામેલા જીવાનીયાઓ જ ધણા વધારે બીનજવાબદાર અને અવિચારી છે એ અર્થદ્રઘ જીવાનીયાઓના મુકાબલામાં અજાણ્ય પ્રજા તો ધણું દરજ્જે ફરેલ મનની છે; અને મારી ખાતરી છે કે આ અધમજોલા યુવકવર્ગને એ અવળે માર્ગેથી પાછો વાળી શકાય તો દેશની આગળ ઉભો થયેલો સવાલ એકદમ સહેલો થઈ જાય.

સ૦—તમે અધમજોલા કેને કહો છો ?

૪૦—દાખલા તરીકે હાઈસ્કુલના ધોરણ સુધી પહોંચેલો અને થોડુંક અંગ્રેજી જાણનારો અને એથી પણ ઓછું અંગ્રેજી ઇતિહાસનું જ્ઞાન ધરાવનારો એકાદ છોકરો એ હ પાઓ વચ્ચે છે અને તેને અધકચરા સમજીને પોતાના મનમાં અગાઉ બધાયેલા ચોક્કસ વિચારોને રોકવાને બદલે એ જ ધર

— આંધીછની જુમાની —

કરી બેઠેલા વિચારોને ડાપામાની વાતોથી
એ પોષે છે માત્ર. હિન્દુસ્તાનની સુખશાન્તિને
માટે આવેા માણસ તદ્દન અબળા માણસના
કરતા અનેકગણો વધારે બચકર છે.

સૌ—ત્યારે તમે એનો શો ઉપાય
કરો ?

જૉ—હું મારી દમ્મના ઉપાય કરી
ગ્લો છુ અને કંઈક એવું પણ માની રહ્યો
છુ કે મે એમા ધાર્યા કગતા વધુ સરળતા
મેળવી છે

સૌ—એ કઈ રીતે ?

જૉ—એ રીતે કે આમા માણસો
મુક્તા ન્યારે તમે એમને વીનવો છો ત્યારે
જો કે અબળા માણસોના કરતા તમને
ધણી વધારે માયાહ્મીકે કરાવે છે, છતાં જો
તમે ધીરજ ન ખોધાએસો તો, અતે તમારી
દલીલમા રહેલુ સત્ય કબૂલ કરે છે અને
તમાગી શિખામણુ સાંજીને પણ છે.

— માંધીજીની જુમાની —

સુ૦—એટલે તમે એમ કહો છો કે એવા હાઇસ્કુલ સુધી શિક્ષણમા પહોચેલા ભોઠો વધુ શિક્ષણ લેવાને તૈયાર હોય છે માત્ર તમે તેમને સારે માર્ગે દોરવવા ઇચ્છો ત્યારે તેઓ મહેજમા તમારૂં કશું ન માનવા ખૂબ માથાઝીક કરાવે છે એમ જ ને ?

જ૦—મારા અભિપ્રાય મુજબ તો આજની આપણી આખી શિક્ષણપદ્ધતિ જ એવી ખરાબ છે કે તે માણસને બધી કેળવણી પૂરી કર્યા પછી પણ સ્થિર મનને અને ઠરેલ વિચારને નથી બનાવતી હકીકતમા આજે એટલા બધા ઉચી કેળવણી લીધેલા હિન્દીઓ આપણી વચ્ચે છે કે તેમના દાખલાઓ ઉપરથી આપણે વગર આનાકાનીએ સામાન્ય અભિપ્રાયે બાધી શકીએ હું વગર બીકે મારો ચોક્કસ મત પ્રગટ કરી શકુ છું, કારણકે મારી પાસે પૂરતી માહિતી તેમજ સમ્બાળધ

— ગાંધીજીની જુગ્માની —

માણસો એ દિશાએ કામ કરનારા તેમજ પ્રયોગ કરી જોવાના સાધન બનનારા છે. અને તેથી હું એવા ચોક્કસ નિર્ણય ઉપર આવ્યો છું કે આપણી આખી શિક્ષણપદ્ધતિ જ જડમૂળથી સડેલી છે અને તેને તદ્દન નવેસર રચવાની જરૂર છે

સ૦—એ શિક્ષણપદ્ધતિના ખાસ દોષો જણાવશો ?

જ૦—એક તો એ જ કે નિશાળામાં કશું ખરું નૈતિક કે ધાર્મિક શિક્ષણ તો અપાતું જ નથી બીજો દોષ એ કે શિક્ષણ અંગ્રેજી ભાષા મારફત અપાતું હોવાથી છોકરાઓના મગજને બેહદ તાણુ પડે છે, અને પરિણામે નિશાળામાં અપાતા જ્ઞાનના ઉચ્ચ વિચારોને છોકરાઓ ગ્રહણ કરી શકતા નથી

સ૦—તમે એને બહલો કેવી પદ્ધતિ અમલમાં મુકો ? (લોર્ડ હટરે અહીં વચ્ચે જ વિષયાન્તર થતું હોવા વિષે

— ગાંધીજીની ભુખાની —

સાહેબનહાનુ ધ્યાન ખેચતા જણાવ્યુ કે કમિટીનું કામ ધડીબર સંડલર કમિશનનો બાસ દરાવે છે ') તમારા મત પ્રમાણે દેશી ભાષા મારફત શિક્ષણ અપાવુ જોઈએ અને શિક્ષણક્રમમા ધાર્મિક કેળવણીને સ્થાન મળવુ જોઈએ એમજ ને ?

જૉ—આ ખે દોષો તો નીકળી જવા જ જોઈએ એ ઉપરાત આધુનિક શિક્ષણપદ્ધતિમા અંગત તત્ત્વ નથી. શિક્ષકોએ વિદ્યાર્થીઓ જોડે અગત સબન્ધ કેળવવો જોઈએ તે આજકાલ બિલકુલ જોવામા નથી આવતો હાલના કરતા વધારે સારા અને વશીય સરકારી શિક્ષકોનો વર્ગ જોઈએ આ ત્રણ દોષો નીકળી જાય તો શિક્ષણપદ્ધતિ આજ સુધરે.

સૉ—સત્યાગ્રહની હીલચાલની દૃષ્ટિ સખ્યા વધારવાની પરવા ન કરતા કેવળ લોકોનામા સત્ય અને ચારિત્ર્યનું બળ વધારવા તરફ જ મુખ્યત્વે કરીને છે એ ખરાબર છે ?

— ગાંધીજીની જુનાની —

૪૦—અવશ્ય, એ સાવ સાચુ છે

૨૦—એનુ ગૃહસ્થ એ વસ્તુના પોતાના-
મા જ છે, સખ્યાખળને એની જોડે
નિસ્ખત નથી એમ ?

૪૦—એને અનુસરનારની સખ્યા
એકની છે કે એની એ વાત એમા મહત્ત્વ
વગરની છે

૨૦—આ હીલચાલ પન્નખમા પણ
ફેલાઈ છે ખરી ?

૪૦—હું ધારૂ છુ કે સામાન્ય રૂપમા
એ ખીન્ન ભાગોની પેડે જ પન્નખમા પણ
અવશ્ય ફેલાઈ છે સત્યાગ્રહની પ્રતિષ્ઠા
ઉપર સહી કરેલી હોય એવાઓને હું કદાચ
નહિ ચીધી શકુ પણ એટલુ તો હું જોઈ
ચૂક્યો છુ કે પન્નખ એ સત્યાગ્રહના
સિદ્ધાન્તને ગ્રહણ કરવાને તેમજ સત્યાગ્રહને
જીપાડી લેવાને હિન્દુસ્તાનના ખીન્ન ગમે તે
ભાગના જેટલુ જ કે કદાચ એથી વધારે જ
શક્તિમાન છે. પણ મારી આ અટકળમા

— ગાંધીજીની જુમાની —

કહાય જૂલ પથ્થુ હોય છતાં પળખ
સત્યાગ્રહના પાઠ ગ્રહણ કરવાની બાબતમાં
હિન્દુસ્તાનના બીજા કોઈ પથ્થુ ભાગની
હારોહાર તો છે જ એટલું તો હું કહીશ જ
કહીશ

વन्दે માતરમ

ગાંધીજીનાં પુસ્તકો

હિન્દ સ્વરાજ

(ગાંધીજીના હસ્તાક્ષરમાં) ખાલીનું પૃ.કુ. ૨-૮-૦

” ” કાગળનું પૃ.કુ. ૧-૧૨-૦

નાની પ્રમાણભૂત આવૃત્તિ-છાપેલી ૦-૬-૬

Young India

‘યંગ ઇન્ડિયા’ માના લેખોનો સંગ્રહ ૪-૦-૦

પ્રાણપ્રતિષ્ઠા

ગાંધીજીના લાખણોનો સંગ્રહ ૦-૬-૦

સર્વોદય

રસિકનના અનુ દુધિસ હાસ્ટને આધારે ૦-૨-૦

ગાંધીજીનું નવજીવન

‘નવજીવન’ મા આવેલા ગાંધીજીના સર્વ

લેખોનો સંગ્રહ-૨૨ પુસ્તકમાં ફરેકના ૦-૮-૦

અસહકાર

‘નવજીવન’ માહેના લેખોનો સંગ્રહ—

‘યુગધર્મ’ કાર્યાલય’ વાળો ૨-૮-૦

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર : અમદાવાદ

